

Gönderiliş Tarihi: 27/11/2023
Kabul Tarihi: 20/06/2024
ORCID 0000-0001-5071-7059
ORCID 0000-0003-0794-0225

28. DÖNEM TBMM'DEKİ SİYASİ PARTİLERİN ÇEVRE POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: STRATEJİLER VE ÖNERİLER

Gülnur ATAKLI DEMİRALP¹
Yavuz ACUNGİL²

ÖZ

Bu çalışmada 14 Mayıs 2023 Türkiye genel seçim sonuçlarına göre TBMM 28. Dönemi'nde Mecliste temsil hakkı kazanan ilk beş siyasi partinin çevre ile ilgili politikaları irdelenmektedir. Bu çalışmanın amacı, siyasi partilerin parti programları temel alınarak çevre sorunlarına bakış açılarını, çözüme ilişkin önerilerini ve bu konuya ne kadar önem verdiklerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı bu çalışmada, parti programları daha önce belirlenen temalar ve kodlar dâhilinde MAXQDA 2022 Nitel Veri Analizi programı kullanılarak sayısallaştırılmıştır ve frekans sıklığına ilişkin veriler her bir parti için ortaya konulmuştur. Partilerin çevre politikalarının benzerlik ve farklılıklara sahip olduğu, her bir partinin farklı araçlar ve stratejilerle çevre politikalarını oluşturdukları ve genel olarak çevreye ilişkin sorunların birbirinden bağımsız olarak ele alındığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Politikası, Siyasi Parti, Siyasi Parti Programı, Ekoloji.

JEL Kodları: O13, Q38, Q48, Q50

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ENVIRONMENTAL POLICIES OF POLITICAL PARTIES IN THE 28TH TERM TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY: STRATEGIES AND RECOMMENDATIONS

ABSTRACT

This study examines the environmental policies of the first five political parties that won the right to represent in the Parliament in the 28th Term of the Turkish Grand National Assembly according to the results of the general elections held on May 14, 2023. This study aims to comparatively reveal political parties' perspectives on environmental problems, their suggestions for solutions, and how much importance they attach to this issue based on their party programs. In this study, which used document analysis, one of the qualitative research methods, party programs were digitized using MAXQDA 2022 Qualitative Data Analysis program within the previously determined themes and codes, and data on frequency frequency was presented for each party. It has been observed that the parties' environmental policies have similarities and differences, that each party formulates its environmental policies with different tools and strategies, and that environmental problems are generally addressed independently of each other.

Keywords: Environment, Environmental Policy, Political Party, Political Party Program, Ecology.

JEL Codes: O13, Q38, Q48, Q50

¹ Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, gulnur.atakli@gmail.com

² Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, yavuz.acungil@gop.edu.tr

1.GİRİŞ

Çevre, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi” olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan çevre, doğal dünya ya da doğa ile eşanlımlı kullanıldığında, doğadaki canlı ve cansız tüm varlıkları, bunların birbirleriyle olan ilişkilerini ve etkileşimlerini içermektedir. Canlı yaşamına etki eden tüm etmenlerin çevreyi oluşturan öğeler olarak kabul edildiği bu geniş tanımda canlı ve cansız tüm varlıklar çevre kavramının içinde yer almaktadır (Keleş, 2015:19). İnsan söz konusu olduğunda ise insanın etkileşim içinde olduğu doğal ve yapıllı tüm öğelere bir gönderme yapılmaktadır ve bu durumda sadece doğal çevre değil, yapıllı çevre, kentsel çevre gibi insan yapımı birçok öge çevre kavramının içine girmektedir (Çoban, 2020:53; Keleş, 2015:19). Bu araştırmada çevre, yapıllı çevreyi de kapsayan şekliyle, canlı ve cansız tüm varlıkları içeren anlamıyla kullanılmaktadır.

İnsanın doğaya müdahalesinde ve doğadan yararlanma sürecinde ortaya çıkan tüm olumsuz durumlar çevre sorunları içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda klasik tanımda yer alan hızlı nüfus artışı, sanayileşme, enerji üretimi ve tüketimi, kentleşme gibi birçok sebeple doğada oluşan tahribatlar çevre sorunu olarak ifade edilebilir (Mutlu, 2001:31-47). “Çevre” bir politika nesnesi olarak çerçevlendiğinde, çevre sorunlarının tespiti, insan-çevre ilişkisine nasıl bakılacağı, çevre sorunlarının çözümüne ilişkin olarak ortaya konulan hedefler ve bu hedeflere ulaşmak üzere oluşturulan eylemler önem kazanmaktadır (Keleş vd., 2015:243). Büyük ölçekte bakıldığında çevre politikası çevre ile ilgili hedefler ve eylemler içeren “ormancılık”, “tarım”, “iklim değişikliği”, “kentleşme”, “ulaşım”, “enerji” “doğal kaynaklar ve madenler”, “su”, “hayvan hakları”, “biyolojik çeşitlilik”, “katı ve sıvı atık”, “sanayi” gibi birçok politika alanlarıyla ilişkilidir ve sınırlarının çizilmesi zor bir alandır. Çevre sorunlarının yerel ve ulusal dışında bir de küresel boyutunun olması diğer bir zorluktur. Dolayısıyla çevre politikalarının birçok sektörü kapsayacak ve tüm boyutları içerecek şekilde bütüncül bir yaklaşımla oluşturulması bir zorunluluktur.

Öncesinde yerel ölçekli olduğu düşünülen, kalkınma süreci içerisinde çözülebilir bir sorun olarak görülen ve gerekli önem verilmeyen çevre sorunları, Avrupa’da 1960’lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamış ve 1970’lere gelindiğinde uluslararası boyutta bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır. 1970’li yıllar çevre sorunlarının siyasetin gündemine girdiği yıllar olarak tanımlanmaktadır (Çoban, 2002:4) ve “çevre” bu dönemde uluslararası birçok gelişim nedeniyle bir politika nesnesi haline gelmiştir (Güleç ve Sürmeli, 2014:22). Bu yıllardan itibaren aşırı kaynak tüketimi sonucu oluşan çevresel yıkım artık göz ardı edilemeyecek bir duruma gelmiş ve sorunun bir an önce çözülmesi gereği ortaya çıkmıştır (Kaypak, 2011:23). Kalkınmanın doğal çevreyi nasıl bozduğunu ortaya koyan ilk önemli uyarı niteliğindeki çalışma Büyümenin Sınırları Raporu’dur. 1972 yılında yayınlanan bu raporun iddiası nüfus artış hızı ve sanayileşmenin hızı kesilmezse 150 yıl içerisinde dünyanın yaşanılabilir bir yer olmaktan çıkacağı; eğer bunun önüne geçilmek isteniyorsa da nüfus artış hızının ve ekonomik büyümenin yavaşlatılması gerektiğidir (Keleş, 2015:85). Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nde farklı disiplinlerden uzmanların ortak çalışması sonucunda ortaya çıkan bu rapor, çevre sorunları ile ekonominin bir araya getirildiği ilk küresel model olarak tanımlanmaktadır (Çelikyay, 2021:196). Yine 1972’de Stockholm’de yapılan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansında, zengin ve yoksul ülkelerin çevre sorunlarına farklı bakış açıları ortaya konulmuş, çevre sorunlarının temelindeki kirlenmenin ekonomik gelişmişlik ile ilişkisi kurulmuştur (Keleş, 2015:68). Hızlı nüfus artışının çevre üzerinde baskı yarattığının vurgulandığı Stockholm Bildirisi’nde insanın özgür ve eşitlikçi fırsatlar sunulan düzgün çevre koşullarında rahatça yaşayabilmesi bir hak olarak görülmüş ve yaşam kalitesinin artırılmasının ekonomik ve toplumsal gelişme ile sağlanabileceği ifade edilmiştir (Keleş, 2015: 87-88). “Sürdürülebilirlik” kavramının temel dayanaklarının ifade edildiği bildiriye, doğal çevrenin taşıma kapasitesini belirleyen ilkeler ortaya konulmuştur. Sadece bugünün değil gelecek kuşakların da kaynak gereksinimlerini gözeterek yöntemlerin uygulanması ve planlamaların yapılmasına; çevre ile ekonomik gelişme/ toplumsal gelişme/ kalkınma arasındaki bağların kurulmasına olanak verecek ilkeler belirlenmiştir (Kaypak, 2011: 23). Çevre sorunlarının çözülmesi ve önlenmesi amacıyla gerçekleştirilen ilk bilimsel konferans niteliğinde olan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı ülkelerin uygulayacakları çevre politikalarının şekillenmesinde büyük öneme sahiptir (Kaplan, 1999:103). Türkiye’de çevre politikalarının oluşturulması ve çevre ile ilgili yeni bakış açısının bürokraside yaygınlık kazanmasında 1972’deki

Stockholm Konferansının etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Zira konferans sonrasında çevre sorunlarının çözümü için yeni kurumsal yapılanmalara gidilmiş ve Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur (Orhan, 2013:16). 1982 Anayasası'nda "çevre" konusu doğrudan ele alınmış, 1983'de 2872 Sayılı Çevre Yasası, 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası ve 1990'da 3621 Sayılı Kıyı Kanunu gibi kanunlarla çevreyi korumak üzere adımlar atılmıştır (Çelikyay, 2021:191). Tarihsel süreçte Türkiye'deki hükümetlerin ve siyasi partilerin de çevre konusunu gündeme alarak politikalar ürettikleri ve farklı politika belgeleriyle bunları ifade ettikleri görülmüştür.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 3. Maddesi'nde siyasi partilerin tanımı yapılmış ve bu tanım içerisinde partilerin tüzüklerinde ve programlarında belirtilen görüşler doğrultusunda çalışmalar yaptıkları ifade edilmiştir. Kamuoyunun desteğini ve oylarını almak üzere siyasi partilerin destekledikleri resmi ilkeler bütünü şeklinde ifade edilen parti programları partilerin yapmayı hedefledikleri faaliyetleri yazılı olarak sundukları resmi politika belgeleridir. Siyasi partilerin tüzel kişilik kazanmak için İçişleri Bakanlığı'na verecekleri zorunlu belgelerden biri olan parti programları dışında faaliyette bulunamayacakları da yine bu kanunda belirtilmiştir. Siyasal iletişim araçlarından birisi olan parti programları, partilerin siyasal duruşlarının yansıması olarak ortaya çıkan ve farklı konularda kamu politikaları içeren önemli belgelerdir. Gül'e (2015:24) göre kamu politikası, toplumsal bir sorunun ya da ihtiyacın gündeme getirilmesi; sorunun çözümü ve ihtiyacın giderilmesi konusunda kamu aktörlerinin planlı kararlarını ve eylemleri içerir. Parti programlarında türlü konularda problemler ortaya konulmakta, sorunun giderilmesi veya ihtiyacın görülmesi noktasında yapılması ya da yapılmaması gereken faaliyetler belirtilmektedir. Bu araştırma, partilerin çevre sorunlarını nasıl gördüklerini, çevre sorunların çözümüne ilişkin önerilerini ve hedeflerini parti programları sınırları dâhilinde bütüncül bakış açısıyla ortaya koyma çabası taşımaktadır.

Ülkemizde faaliyet gösteren siyasi partilerin tüzükleri, programları ve seçim beyannameleri farklı temalarda içerik analizine tabi tutularak birçok araştırmaya konu olmuştur. 2007 Genel Seçimleri sonrasında TBMM'de temsil edilen partilerin programlarının ilköğretim politikaları kapsamında incelendiği çalışma (Bulut ve Güven, 2010), 2007 seçimlerinde en yüksek oy alan 2 partinin kadın politikalarının parti programı kapsamında incelendiği çalışma (Terkan, 2010), 2011 seçimleri sonrasında siyasi partilerin çevre ve orman politikalarını parti programları üzerinden incelediği çalışma (Atmış ve Günşen, 2011) ve TBMM'de 1980'den beri grup oluşturan partilerin tarım, turizm ve sanayi konularının incelendiği çalışma (Çetin, 2012) parti programları üzerinden yapılan çalışmalardan örneklerdir. Balun (2022) TBMM'de en yüksek temsil hakkını elinde bulunduran iki partinin sosyal politikalarını programları dahilinde karşılaştırmış, benzerlik ve ayrışmaları ortaya koymaya çalışmıştır. Çevre temasıyla ilgili olarak Ulukuş (2023) Haziran 2018 seçimleri sonrasında kurulan dört siyasi partinin parti programlarını ve genel başkan söylemlerini çevre ve ekoloji konusunda incelemiştir. Gürçam'ın (2023) 14 Mayıs 2023 seçimlerinin en yüksek oy oranına sahip iki partisinin iklim krizine ilişkin politika ve stratejilerini parti programı ve seçim beyannameleri dahilinde incelediği çalışması çevre konusunda bir diğer çalışmadır. Seçim beyannameleri üzerinden yapılan araştırmalardan diğer örnekler ise şöyledir: Tijek (2015) Haziran 2015 seçimlerinin en etkin iki partisinin seçim beyannamelerindeki sosyal politikaları incelemiştir. Tuğsuz ve Yılmaz (2015) ile Ceylan ve Uslu'nun (2019) çalışmasında partilerin göç ve iltica politikaları Haziran 2015 genel seçimleri öncesi ve sonrası grup oluşturan partilerin seçim beyannameleri kapsamında tartışılmıştır. Yıldırım ve diğerleri (2016) Haziran 2015 seçim sonrası partilerin turizm politikalarını, Sayın ve Gümüş (2016) ise engelli vatandaşlara ilişkin politikaları partilerin seçim beyannameleri üzerinden incelenmiştir. Kasım 2015 erken genel seçimine katılan partilerle ilgili çalışmalara da Haspolat'ın (2015) TBMM'de grup oluşturan partilerin kadına yönelik politikalarının seçim beyannamesi üzerinden incelendiği çalışması ve eğitim politikalarını inceleyen Polat, Akkaya ve Binici'nin (2016) çalışması örnek verilebilir.

Yapılan bu araştırma ile yukarıda belirtilen çalışmalardan farklı olarak literatürde sıklıkla ifade edilen çevre sorunlarına, çevre ile ilişkisi olan enerji, sanayi, tarım, ulaşım, orman gibi birçok sektörü kapsayan çok boyutlu bir şekilde bütüncül bir yaklaşımla bakılması hedeflenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Parti programları siyasi partilerin seçmene ulaşmak için türlü konularda görüşlerini ve hedeflerini belirledikleri etkili bir yazılı belgedir. Siyasi partilerin çevre ile ilgili politikalarının parti programları çerçevesinde irdelendiği bu araştırmanın öncelikli hedefi, siyasi partilerin parti programlarında çevre konusuna ne kadar yer verdiklerine dikkat çekmektir. İktidar ve muhalefet partilerinin çevreye ilişkin yaklaşımlarının nasıl olduğu, çevre sorunlarını nasıl algıladıkları, çözümleri ne şekilde ürettikleri ya da hangi sorunları görmezden geldikleri önemlidir. Araştırmada siyasi partilerin neleri çevre sorunu olarak tanımladıkları, çevre sorunlarına nasıl baktıkları, ekonomik kalkınma/ çevre arasındaki ilişkiyi nasıl yorumladıkları, çevre sorunlarının çözümüne ilişkin önerileri parti programları sınırları dahilinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma, çevre ile ilgili kurulabilen tüm politika alanlarının taranmasıyla oluşan genel tabloyu sunmak amacıyla yapılmıştır.

Siyasi partilerin programları ve seçim beyannameleri çevre, ekoloji, ekonomi, tarım, orman, afet, göç, turizm politikaları, eğitim politikaları gibi birçok başlıkta ayrı ayrı incelenmiş olsa da çevre ile ilgili politika ve stratejileri bütüncül olarak değerlendiren bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Bu çalışmada parti programlarındaki çevre politikaları sadece “çevre” genel başlığı altında incelenmemiştir. Parti programları çevre ile ilgili hedefler ve eylemler içeren “ormancılık”, “tarım”, “iklim değişikliği”, “kentleşme”, “ulaşım”, “enerji” “doğal kaynaklar ve madenler”, “su”, “hayvan hakları”, “biyolojik çeşitlilik”, “katı ve sıvı atık”, “sanayi” gibi alanlarda üretilen politikalar kapsamında birçok tema ve alt kodlarla analiz edildiği için literatüre olumlu bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Yöntem

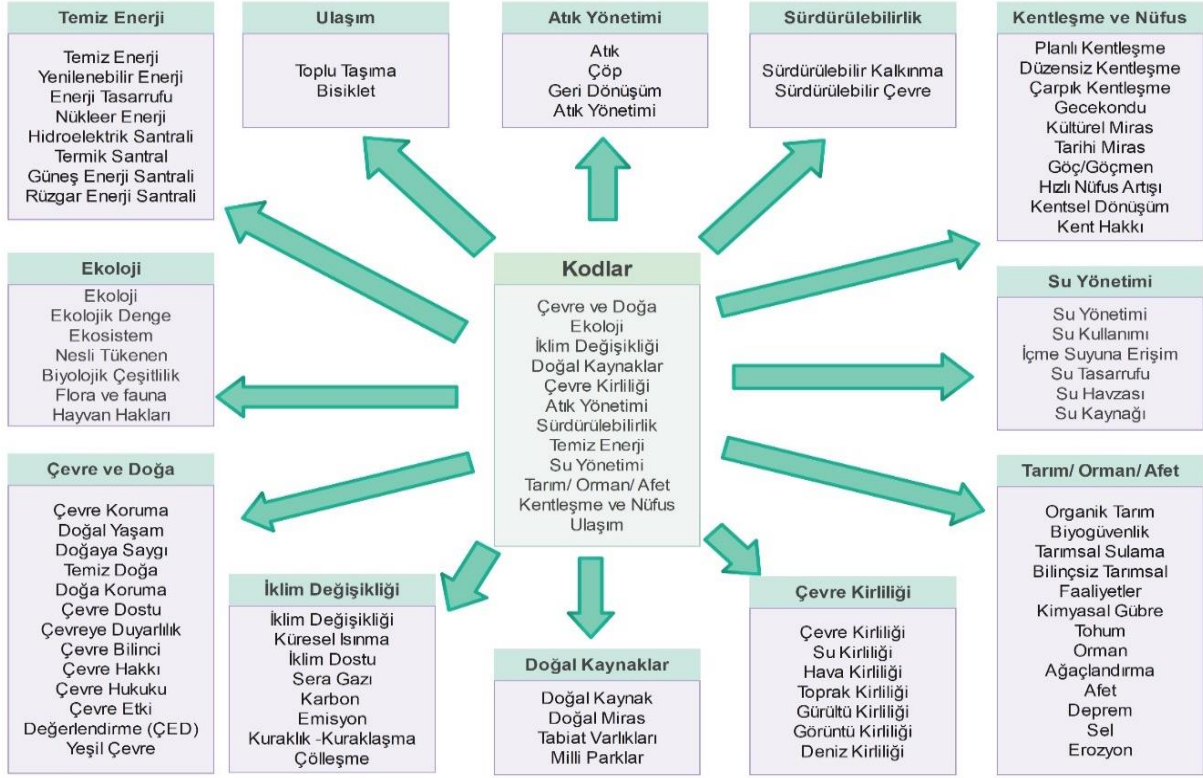
Siyasi Partilerin programlarındaki çevre politikalarının bütüncül bir bakışla ele alındığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Nitel araştırma türü gözlem, görüşme ya da doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerine dayanmaktadır (Sak ve diğerleri, 2021: 229) ve doküman analizi de yazılı belgelerin toplanması ve incelenmesi olarak ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2016). Siyasi partilerin resmi internet sitelerinden ve TBMM kütüphanesinden elde edilen parti programlarındaki farklılıkları ve benzerlikleri tespit etmek için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Literatürde ve dokümanlarda yapılan inceleme sonucunda çalışmanın amacına uygun olarak çevre unsurlarını oluşturan ana temalar belirlenmiş, parti programlarının çevre ile ilişkilendirilmesine çalışılmıştır. Temalar altında farklı kelime ve kelime öbekleri belirlenerek alt kodlar oluşturulmuş ve siyasi partilerin programları bu kodlar dâhilinde taranarak kavramların tekrarlanma sıklıkları ortaya konulmuştur. Verileri bölümlere ayırarak incelemeyi ve karşılaştırmayı olanaklı kılan kodlama yöntemi, verilerin araştırma konularına uygun şekilde isimlendirilerek sınıflandırılması olarak ifade edilmektedir (Karataş, 2015:74). Bu araştırmada temalar literatür araştırması sonucunda çevre ile ilişkisi kurulan “Çevre ve Doğa, Ekoloji, İklim Değişikliği, Doğal Kaynaklar, Çevre Kirliliği, Atık Yönetimi, Sürdürülebilirlik, Temiz Enerji, Su yönetimi, Tarım/Orman/Afet, Kentleşme ve Nüfus, Ulaşım” olarak alt kodları ile birlikte belirlenmiştir. Parti programları belirlenen temalar ve kodlar dahilinde MAXQDA 2022 Nitel Veri Analizi programı kullanılarak sayısallaştırılmıştır ve frekans sıklığına ilişkin veriler her bir parti için ortaya konulmuştur. Ortaya konulan bu veriler ışığında her bir partinin çevreye ilişkin bakış açıları irdelenerek yazarlar tarafından yorumlanmış, partilerin araştırma kapsamındaki öncelikli konuları tespit edilmeye çalışılmış ve birbirleriyle karşılaştırılmıştır.

Genel literatür araştırmasında ve partilerin programlarında çevre teması ve sorunlarıyla ilişkili birçok başlık tespit edilmiştir. Bu başlıkları daha da çoğaltmak mümkündür. Bu çalışmadaki kullanılan temalar ve alt kodlar Şekil 1’ de herhangi bir öncelik gözetilmeden listelenmiştir. Çalışmada belirlenen kodlar dahilinde taramalar yapılırken çıkan sonuçlar yeniden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Örneğin “afet” kodu aranırken “kıyafet” ya da “orman” kodu aranırken “performans” şeklinde çıkan sonuçlar tek tek araştırmada elenmiş, çevre ana başlığı ile ilişkisi olmayan veriler içerik analizinde elenmiştir. Ayrıca tüm alt kodlar hem tabloda bulunduğu şekliyle hem de yalın halleriyle analize dahil edilmiştir.

Araştırmada geçerlik ve güvenilirlik kriterlerinin sağlanmasında örneklemin doğru seçilmesi

ve kategorilerin daha sonra farklı araştırmacıların aynı sonuçlara ulaşabilmesi açısından açıkça tanımlanması ve içerik analizinde kodlama ve kategorilerin net şekilde ortaya konulması gerektiği belirtilmektedir (Karataş, 2015: 76-78). Araştırma kapsamına alınan siyasi partilerin sayıca meclisin % 90'ını temsil etmesi; temaların ve alt kodların açıkça belirtilmesi ve araştırmanın tekrarının mümkün olması nedeniyle çalışmanın geçerlik ve güvenilirlik unsurlarını kapsadığı düşünülmektedir.

Şekil 1- Temalar ve alt kodlar

Kaynak: Literatür taraması sonrasında yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Şekil 1'de görüldüğü gibi temalara, kodlara ayrılarak analiz edilen, çevre ile ilişkilendirilebilecek tüm temalara değinen bir çalışmaya rastlanılmamış olmakla birlikte, literatürde siyasi partilerin çevre politikalarının konu edildiği araştırmalardan birkaçına aşağıda kısaca değinilmiştir.

Bağcı'nın (2022) "Avrupa'daki siyasi partilerin çevre politikalarının karşılaştırmalı analizi: Almanya, İngiltere ve Fransa örnekleri" çalışmasında partilerin "enerji" ve "çevre" politikaları karşılaştırılmıştır. Bu üç ülkenin yeşil teoriyi ideoloji olarak benimseyen ülkeler olmaları sebebiyle seçildiği belirtilen araştırmada her bir ülkeden "yeşil, milliyetçi, merkez sağ ve sol" olmak üzere 4 parti enerji ve çevre konusunda belirli başlıklar dahilinde analiz edilmiştir. Her bir ülkede de muhafazakâr partilerin politikaları ile yeşil partilerin politikalarının keskin bir şekilde ayrıştığı sonucuna varılmıştır.

Atmış ve Günşen'in (2011) çalışmasında 2011 yılı genel seçimlerine katılan partilerin seçim bildireleri "ormancılık politikaları" bakımından incelenmiştir. Siyasi partilerin ormancılık konusundaki politikalarını nicelik olarak ölçmek için ormancılık terimleri belirlenmiş ve bu terimlerin ne sıklıkla kullanıldığı "Partilerin kullandıkları ormancılıkla ilgili terimler" tablosunda gösterilmiştir. Yapılan analizde genel olarak partilerin ormancılık politikalarına önceki yıllara göre daha fazla yer verdikleri ancak tutarlı politikalara dayandırma konusunda ilerleme kaydetmedikleri sonucuna ulaşılmıştır (Atmış ve Günşen, 2011:191).

Batuhan (2020) "2018 Genel Seçimleri Siyasi Parti Beyannamelerinde Kentleşme ve Çevre Politikaları" başlıklı araştırmada partilerin seçim beyannamelerindeki kentleşme politikalarını "kamu yönetiminde ve yerel yönetimlerde reform", "kentsel dönüşüm ve konut", "katılım ve şeffaflık", "imar

düzenlemeleri” ve “kentsel ulaşım” olmak üzere 6 başlıkta, çevre politikalarını da “kalkınma ve çevre”, “iklim değişikliği”, “enerji politikası”, ÇED uygulamaları”, “Nükleer Enerji ve HES” ve “ormanlık alanlar” olarak belirlenen 6 başlık altında karşılaştırmıştır. Farklılıkların partilerin siyasi duruşlarına bağlandığı, benzerliklerin ise iyi uygulama örneklerinin ve uluslararası gündemin takibinden kaynaklanabileceğinin tespit edildiği çalışmada, politika önerileri ile pratikteki uygulamalarda farklılıklar olabileceğine dikkat çekilmiştir.

Şeşen ve Ertürk’ün “Türkiye’de 1990 Sonrası Çevre Politikalarının Seçim Beyannamelerine Yansımaları” (2017) başlıklı araştırmasında, partilerin 1990 yılı sonrasında yapılan genel ve yerel seçimlerdeki beyannameleri ve parti programları incelenerek çevreci öğelere verdikleri önem yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre partiler seçim beyannamelerinde çevre konusuna gittikçe daha fazla ve daha detaylı bir şekilde yer vermektedirler.

Evren’in (2023) çalışmasında Türkiye’de bulunan aktif siyasi partilerin tüzükleri ve programları afet yönetimi konusunda irdelenmiştir. Amacının karar vericilerin afet politikalarındaki eksiklikleri saptamak olarak ifade edildiği çalışmada, partilerin afet yönetimine ilişkin politikalar geliştirdiği ancak bütüncül afet yönetimini kapsayan bilinçli stratejilere dönüşmediği ifade edilmiştir (Evren, 2023: 221).

Şahin (2020) “Almanya’da Siyasi İdeoloji ve Çevre Koruma Politikaları Arasındaki Bağlantının Parti Bildirileri Bağlamında İncelenmesi” başlıklı araştırmasının amacını siyasal ideoloji ve çevre koruma politikaları arasında ilişkiyi açıklamak olarak belirtmiştir. Genel olarak sağ eğilimli partilerin çevre reformlarını reddetme, iklim değişikliğini inkâr gibi eğilimleri olup genelde iş ve ekonomi hayatına ilişkin politikalar ürettikleri, çevre koruma hareketlerinin daha çok sol eğilimli partilerden cesaret aldığı belirtilmekte ve Yeşiller Partisi’nin çalışmalarının bu genel eğilimi sınırlı ölçüde yansıttığı ifade edilmiştir. Ancak nötr ve pozitif oranların 5 partide de yakın olması şaşırtıcı bir tespit olarak ifade edilmiştir.

2.3. Araştırma Kapsamı ve Sınırlılıklar

2023 Haziran ayı itibari ile Türkiye’de faaliyet gösteren siyasi parti sayısı 132’dir (YCB, 2023) ve 28. Dönemde TBMM’de 14 siyasi parti bulunmaktadır (TBMM, 2023). Bu araştırma mecliste en yüksek milletvekili sayısı ile temsil edilen ilk 5 siyasi parti ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın kapsamını 28. Dönemde TBMM’de en yüksek milletvekili sayısı ile temsil edilen 5 siyasi partinin resmî web sitelerinden ve TBMM Kütüphanesi’nden elde edilen parti programları oluşturmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2002 yılından bu yana parti programını güncellemediği, bunun yerine resmi internet sitesindeki Hedef 2023 başlığı ile güncel parti politikalarını ve hedeflerini duyurduğu görülmüştür. İktidar partisi olması sebebiyle Adalet ve Kalkınma Partisi diğer partilerden farklı olarak hem parti programı hem de Hedef 2023 programı dâhilinde 2 şekilde analiz edilmiştir.

594 kişiden oluşan 28. Dönem Milletvekili sayısının partilere göre dağılımında, sandalye sayısı itibari ile ilk 5 sırada yer alan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSP)³, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İYİ Parti Milletvekili sayıları toplamı 535 milletvekilidir. Bu sayı meclisteki toplam milletvekili sayısının yaklaşık %90’ına denk gelmektedir (TBMM, 2023).

3. ANALİZ VE BULGULAR

Tablo 1’de partilerin programlarının sayfa sayıları ve yayınlanma yıllarına ilişkin bilgiler sunulmuştur. Sayfa sayıları itibari ile yapılan değerlendirmede en kapsamlı parti programının CHP’ye, en kısa parti programının ise İYİ Parti ’ye ait olduğu görülmüştür.

³ Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi 15 Ekim 2023 tarihinde düzenlediği 4. Olağanüstü Kongre'sinde adını "Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (HEDEP)" olarak değiştirmiş olup, ayrı bir parti programı belirlenmediği ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerine Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi olarak girildiği için araştırma tarihindeki şekilde tüm metin içerisinde parti ismi YSP şeklinde kullanılmıştır.

Tablo 1- Parti programlarının özellikleri

	AK PARTİ	CHP	YSP	MHP	İYİ Parti
Sayfa Sayısı	119	350	87	139	67
Yayınlanma Tarihi	2002	2008	2012	2009	2018

Parti programlarındaki çevre politikaları sadece “çevre” genel başlığı altında incelenmemiş, çevre ile ilgili hedefler ve eylemler içeren “ormancılık”, “tarım”, “iklim değişikliği”, “kentleşme”, “ulaşım”, “enerji” “doğal kaynaklar ve madenler”, “su”, “hayvan hakları”, “biyolojik çeşitlilik”, “katı ve sıvı atık”, “sanayi” gibi alanlarda ürettikleri politikalar kapsamında, Şekil 1’de belirtilen kodlamalar dâhilinde analiz edilmiştir.

Tablo 2- Parti programlarında çevre politikalarının frekans dağılımı

Temalar	AK PARTİ	CHP	YSP	MHP	İYİ Parti	Toplam
Çevre ve Doğa	37	175	163	37	49	461
Ekoloji	2	16	116	3	23	160
İklim Değişikliği	0	14	56	0	6	76
Doğal Kaynaklar	11	47	1	13	29	101
Çevre Kirliliği	2	12	51	5	5	75
Atık Yönetimi	2	12	1	1	1	17
Sürdürülebilirlik	8	35	20	18	18	99
Temiz Enerji	15	96	82	10	24	227
Su Yönetimi	1	50	16	8	3	78
Tarım/Orman/Afet	25	279	63	60	126	553
Kentleşme/ Nüfus	34	170	89	38	39	370
Ulaşım	6	28	21	7	13	75
Toplam	143	934	679	200	336	2292

Tablo 2’de, tüm partilerin verilerinde genel toplamda en sık “Tarım/Orman/Afet” temasının tekrarlandığı, bunu “Çevre ve Doğa” ve “Kentleşme ve Nüfus” temalarının takip ettiği görülmektedir. En az tekrarlanma sıklığı ise “Atık Yönetimi” konusundadır, bunu “Çevre Kirliliği” ve “Ulaşım” konuları takip etmektedir. Kod ayırımı yapılmaksızın tekrarlanma sayılarına bakıldığında ise çevre temalarının en çok CHP Parti Programında tekrar edildiği, sonrasında da YSP ve İYİ Parti’nin parti programlarında olduğu görülmüştür. “İklim Değişikliği” temasının hem AK PARTİ hem de MHP Parti programında hiç bulunmaması dikkat çekicidir.

3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK PARTİ) Çevre Politikalarının Analizi

Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 yılından bu yana iktidar partisi konumundadır. AK PARTİ’nin yasama ve yürütme yetkisine sahip olması nedeniyle çevre ile ilgili politikalarının uygulanabilirlik açısından önemi büyüktür. AK PARTİ parti programı 2002 yılına aittir, sonrasında güncellenmemiştir. Partinin iktidar partisi olması nedeniyle sonraki dönemlerde hedeflerini belirten söylemleri bulunmaktadır. Bu kapsamda AK PARTİ’nin 2002 parti programı yanında, resmi internet sitesinde yayınlanan ve sektörler göre ayrılmış olan Hedef 2023 bölümü araştırmaya dahil edilmiştir.

Tablo 3- AK PARTİ programı/hedef 2023 çevre politikalarının frekans dağılımı

Temalar	AK PARTİ Parti Programı	AK PARTİ Hedef 2023
Çevre ve Doğa	37	10
Ekoloji	2	1
İklim Değişikliği	0	5

Doğal Kaynaklar	11	0
Çevre Kirliliği	2	4
Atık Yönetimi	2	10
Sürdürülebilirlik	8	4
Temiz Enerji	15	6
Su Yönetimi	1	4
Tarım/Orman/Afet	25	10
Kentleşme/Nüfus	34	15
Ulaşım	6	9
Toplam	143	78

Kaynak: AK PARTİ Programı (Adalet ve Kalkınma Partisi, 2002) ve AK PARTİ Hedef 2023 verileri esas alınarak oluşturulmuştur.

AK PARTİ programında sırasıyla en fazla “Çevre ve Doğa” temasının tekrarlandığı bunu “Kentleşme ve Nüfus” ve “Tarım/Orman/Afet” temalarının takip ettiği görülmektedir. “İklim Değişikliği” temasının metinde hiç bulunmadığı ve “Su Yönetimi” temasının bir diğer en az tekrarlanan kod olduğu görülmüştür. Hedef 2023 programında ise en çok “Kentleşme ve Nüfus”, sonrasında da “Çevre ve Doğa”, “Atık Yönetimi” ve “Tarım/Orman/Afet” kodlarının aynı sıklıkla tekrar edildiği görülmüştür. Partinin 2023 Hedeflerinde “Doğal Kaynaklar” koduna hiç rastlanılmadığı, en az sıklık konusunda “Ekoloji” temasının bunu takip ettiği görülmüştür. Aradan geçen süre zarfında daha önce parti programında hiç konu edilmeyen “iklim değişikliği” temasının ve az konuşulan “atık” temasının daha sıklıkla ifade edildiği, “doğal kaynaklar” temasının ise ifade edilmediği görülmüştür.

Parti programı metninde çevre ile ilgili tüm konular irdelendiğinde yapılan tespitler aşağıda ifade edilmiştir. AK PARTİ parti programında 3. Bölümde “Ekonomi” ana başlığı altındaki “Tarım” bölümünde, doğal afetler karşısında çiftçilerin kayıplarının azaltılacağı belirtilmektedir. Tohum kalitesinin yükseltileceği ve ekolojik tarımın özendirileceği de hedefler arasında yer almaktadır (AK PARTİ, 2002:49). Aynı ana başlık altında ormancılık konusunda ise ulusal bir ormancılık politikası hedefiyle “Ormancılık Ana Planı” hazırlanacağı ve ormanların korunmasında orman bölgelerinde yaşayanların söz sahibi olmasının sağlanacağı ifade edilmektedir (AK PARTİ, 2002:50). Enerji politikaları bölümünde “Enerji Partimizin enerji politikasının temelinde, ... duyarlı olduğumuz çevreyi ve insan sağlığını korumak bulunmaktadır” denilmekte, hidrojen enerjisi geleceğin enerjisi olarak tespit edilerek bu konuda gelişmiş ülkelerle birlikte çalışmaların yapılacağı belirtilmektedir (AK PARTİ, 2002:50-51). Enerji kayıplarının ve israfının önlenmesine ilişkin projelerin destekleneceği ve yurt genelinde tasarruf bilincini geliştirecek çalışmaların yaygınlaştırılacağı söylenmekte; güneş, rüzgâr, jeotermal ve biomas enerji türleri ile yeni HES ve yerli kömüre dayalı çevreye zarar vermeyecek termik santrallerin kurulması için özel sektörün destekleneceği ifade edilmektedir. Çevre koruma önlemleri alınmak kaydıyla nükleer enerji santrallerinin kurulacağı da yine bu başlık altındaki konulardan birisidir (AK PARTİ, 2002:51). “Ulaştırma ve Haberleşme Başlığı” altında ise, deniz çevre koruma konularında meslek odaları ve STK’lar ile işbirliği yapılacağı konu edilmektedir (AK PARTİ, 2002:53).

5. Bölümde “Sosyal Politikalar” ana başlığı altındaki “Kentleşme ve Konut” bölümünde ise kentleşme ve konut sorununa ilişkin politikalar bulunmaktadır. Bu konularda çağdaş standartlara kavuşmanın önünde “iç göç” bir engel olarak tespit edilmektedir. Planlı kentlerin oluşturulmasında, sorunun kaynağı olarak belirtilen “Göç” olgusuna vurgu yapılmakta, çözümün göçe hazırlıklı bir kent planlamasıyla olanaklı hale geleceği belirtilmektedir. Yerel yönetimlerde köklü reformlar yapılarak şehirlerin alt yapı sorunlarının çözüleceği, kent planlarına aykırı kentleşmeye izin verilmeyeceği ifade edilmektedir. “Uzun vadeli programlarla şehirlerin yaşanabilir, sağlıklı, çevre güzelliği taşıyan mekanlar olması sağlanacak, geleneğimizden hareketle "bahçe-kent" kavramı yeniden ele alınacaktır” denilmekte ve kentsel değerlerin korunması için “kentli hakları ve kente karşı işlenen suçlar kavramı”nın geliştirileceği ifade edilmektedir (AK PARTİ, 2002:94).

Çalışmanın ana konusu olan “Çevre” konusu da “Sosyal Politikalar” ana başlığı altında yer almıştır. Çevre sorunlarına hem sağlıklı bir ortam oluşturulması hem de ulusal maliyetlerin azaltılması açısından bakıldığında ifade edildiği bu bölümde, çevre sorunlarının sanayileşme ve kırdan kente göç ile ortaya çıktığı, çevre maliyetlerinin sanayileşen ülkelerde ulusal refahı ciddi boyutta etkilediği belirtilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedefiyle birlikte kalkınmanın çevreye maliyetinin de en aza indirileceği ifade edilmiştir. “Sürdürülebilirlik” konusundaki söylem şu şekildedir:

“Gelecek kuşaklar tarafından da yararlanılacak doğal kaynakların ve çevrenin korunması, tekelleşmenin önlenmesi, bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi, yoksulların korunması, piyasalar tarafından sağlanmayan mal ve hizmetlerin üretilmesi ve kamusal alandaki tüm düzenlemelerin hakkaniyet ilkesine uygun yapılması amacıyla kamu kurum ve kuruluşları yükümlülükler üstlenecektir” (AK PARTİ, 2002:72).

Bu bölümde dikkat çeken bir diğer söylem “Atık” konusundadır:

“Türkiye ne kendi ürettiği ne de başka ülkelerden ithal edilen çevreye zararlı atıkların mezarlığı olmayacaktır. Çevreyi kirleten hiçbir kalkınma ya da üretim modeline müsamaha gösterilmeyecektir. Bilhassa eko-sistemler üzerinde toksik ve kalıcı etkileri bulunan endüstri atıklarının kontrol altına alınması ve arıtımının sağlanması suretiyle kirlenme oranı asgariye indirilecektir” (AK PARTİ, 2002:96).

Çevre sorunlarının çözümünde yerel yönetimlerin önemine değinilen bölümde, yerinden yönetimlerin aracı olacağı katılımcı demokrasi anlayışıyla hareket edilmesinin önemi ifade edilerek “Bunu temin için Yerel Yönetim ağırlıklı bir Çevre Yönetim Sistemi geliştirilecektir” denilmiştir. Çevre ile ilgili konularla sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapılacağı, vatandaşların her türlü şikayetlerinin dikkate alınacağı ve inisiyatif almalarının özendirileceği de belirtilmiştir (AK PARTİ, 2002:96). Uluslararası örgütlerin çevre konularındaki taleplerinin ve çalışmalarının dikkate alınacağı bu alanda belirlenen politikalarından bir diğeridir. Parti programında üzerinde durulan bir diğer konu “çevre bilinci”dir. Küçük yaştan itibaren çocuklara çevreye dair bilgilerin verileceği, çevre sevgisi ve sorumluluk duygularının aşılacağı öncelikli bir görev olarak ifade edilmiştir. “Çevre yaşanmaz hale geldikten sonra çevre bilincinden söz etmenin çok anlamlı olmadığı açıktır” ifadesiyle çevrenin bilincinin önemi ortaya konulmuştur. Tarımda kimyasal kullanımı ve ilaçlama ile ilgili standartlar oluşturulacağı ve denetlemelerin yapılacağı da çevre politikalarından biri olarak ifade edilmiştir. Son olarak da “Çevre sorunlarının çözümünde geleneksel çevre anlayışımız ve kültürümüzden yararlanılacaktır” ifadesine yer verilmiştir (AK PARTİ, 2002:97).

AK PARTİ Hedef 2023’de başlıklar halinde partinin hedefleri belirtilmektedir (AK PARTİ Hedef 2023, 2023). “Yaşanabilir Bir Çevre İçin” başlığı altında çevre ile ilgili birçok hedef belirlenmiştir. Hava kalitesinin AB standartlarında olacağı, hava kalitesinin ölçümü ve izlenmesi ile ilgili istasyonların sayılarının artırılacağı, iklim değişikliğine uyum ve sera gazı salımlarının azaltılması ile ilgili sektörel bazlı politikalar geliştirileceği, AB standartlarına ilişkin Türkiye Ulusal Programı kapsamında Çevre konusundaki taahhütlerin yerine getirileceği, “ikim değişikliği, biyoçeşitlilik, çevre sağlığı ve sürdürülebilir kalkınma konularında AB standartları”nın sağlanacağı belirlenen hedeflerdendir. Ayrıca “Çerçeve Su Koruma, Temiz Hava, Doğa Koruma” konularında kanunlar düzenleneceği ve ülkemizin biyolojik çeşitlilik envanterinin çıkarılarak korunması için bilimsel ve teknolojik altyapının tesis edileceği belirtilmiştir. “Hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, kimyasallar yönetimi, endüstriyel kirlilik kontrolü ve risk yönetimi, genetiği değiştirilmiş organizmalar, gürültü yönetimi gibi alanlarda AB çevre müktesebatına uyum çalışmaları tamamlanacak” hedefi de bu başlık altında ifade edilmiştir (AK PARTİ Yaşanabilir Bir Çevre, 2023).

Partinin 2023 Ulaşım vizyonu “..... konforlu, hızlı ve çevreye duyarlı hizmetlerin sunulduğu, sürdürülebilir bir ulaştırma hizmeti sunmaktır” şeklinde ifade edilmiştir. “Çevreci, Sağlıklı Ulaşım” başlığı altında, ulaşımdan kaynaklanan sera gazı salımı artış oranının % 11 azaltılacağı; çevreci taşıtların kullanımının yaygınlaştırılması için vergi düzenlemelerinin yapılacağı, büyükşehirlerde 150 km’den az olmayacak şekilde bisiklet yollarının yapılacağı, elektrikli demiryolunun yaygınlaştırılması suretiyle sera gazı emisyonunun azaltılacağı, ana ulaşım arterlerinin rüzgar ve güneş enerjisinden sağlanan enerji ile aydınlatılmasının yapılacağı belirtilmiştir (AK PARTİ Çevreci Sağlıklı Ulaşım, 2023).

Yenilenebilir enerji konusunda “Yenilenebilir enerjiyi artıracamız” söylemi altında rüzgâr enerjisine dayalı üretim kapasitesinin 2023 yılı itibari ile 20 kat artırılacağı; güneş enerjisi santralleri kurulacağı ve yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen enerjinin tüm enerji üretimi içerisindeki payının %30'lara çıkarılacağı ifade edilmiştir (AK PARTİ Yenilenebilir Enerji, 2023).

“Tarihi dokuyu restorasyonla koruyacağız” başlığında kentlerin tarihi dokusunun korunması için çalışmaların yapılacağı belirtilerek Amasya, Safranbolu gibi örneklerin çoğaltılması hedeflenmiştir (AK PARTİ Tarihi Doku, 2023). “İstanbul Projeleri” hedefinde, toplu taşıma sistemlerinin entegrasyonunun yüksek oranda gerçekleştirileceği; toplu taşımada kullanılan araçların yarısının yenilenebilir enerji kaynakları kullanacak şekilde getirileceği; evsel atıkların % 80'inin geri dönüşümünün sağlanacağı; kişi başına düşen yeşil alan miktarının 7 metrekareye çıkarılacağı; binaların deprem nedeniyle sağlamlaştırılacağı veya yeniden inşa edileceği; UNESCO Dünya Mirası listesinde bulunan tarihi eserlerin restorasyonlarının yapılacağı belirtilmiştir (AK PARTİ İstanbul Projeleri, 2023).

AK PARTİ'nin “2023'e kadar 2 nükleer santral” söyleminde ise nükleer enerji santrali kurmakla ilgili çalışmaların devam ettirileceği ve 2 santralin hayata geçirileceği, birinin ise inşaatına başlanacağı ifade edilmiştir (AK PARTİ 2023'e kadar 2 Nükleer Santral, 2023).

“Afete hazırlıksız yakalanmaya son!” denilerek de mevcut kamu binalarının sağlamlaştırılması işlerinin tamamlanacağı; binalar dışında kentsel altyapının da sağlamlaştırılacağı belirtilmiş ve “Afet yönetimi çerçevesinde akıllı binalar, akıllı sokak-caddeler ve akıllı yerleşimler oluşturulacak, altyapıların emniyet sistemleri geliştirilecek” hedefi ortaya konulmuştur (AK PARTİ Afete Hazırlıksız Yakalanmaya Son, 2023).

Hedef 2023 içerisinde atıkların düzenlenmesi ile ilgili bir başlık da bulunmaktadır. Katı atık depolama tesislerinin yaygınlaştırılacağı; ambalaj atıklarının geri dönüşüm oranının artırılacağı, atıkların geri dönüşümü yoluyla elektrik üretilmesi konusundaki çalışmalara hız verileceği belirtilmiştir (AK PARTİ Atıklara Düzenleme, 2023). Turizm altyapısı ile ilgili hedeflerde yeni atık arıtma tesislerinin, katı atık bertaraf sistemlerinin yapılacağı ve kullanma suyu ile ilgili hatların yapılacağı ifade edilmiştir (AK PARTİ Turizmi Geliştirmek İçin Altyapı, 2023).

Hedef 2023 programında “İki kat ormanımız olacak” başlığı altında belirtilen hedefler ise, orman alanlarının ülkenin toplam alanının %30'una çıkarılacağı; milli park, tabiat parkı ve kent ormanlarının sayılarının artırılacağı şeklindedir (AK PARTİ İki Kat Ormanımız Olacak, 2023).

“Her şehir bir marka” hedefinde de “Her şehrimizi bir marka şehir yapmak için çevre ve şehircilik hamlelerimiz sürecektir. Başta AB standartları olmak üzere Kyoto Protokolü ve Meksika Cancun İklim Değişikliği Konferansı kararlarını ‘tavizsiz’ hayata geçireceğiz” söylemi bulunmaktadır (AK PARTİ, Her Şehir Bir Marka, 2023).

3.2. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Çevre Politikalarının Analizi

Tablo 2 verilerine göre “Çağdaş Türkiye İçin Değişim Cumhuriyet Halk Partisi Programı” olarak isimlendirilen CHP Parti programında sırasıyla en sık “Tarım/Orman/Afet”, “Çevre ve Doğa” ve “Kentleşme ve Nüfus” kodlarının tekrar edildiği görülmüştür. En az tekrar edilme sıralamasında “Çevre Kirliliği”, “Afet Yönetimi” kodlarının aynı sıklıkla kullanıldığı, bunu “İklim Değişikliği” kodunun izlediği tespit edilmiştir.

CHP Parti Programı (Cumhuriyet Halk Partisi, 2008) içerisinde çevre ile ilgili politikalar parti programının içerisinde farklı bölümlerde tespit edilmiştir. “Kamu Yönetimi” başlıklı 3. Bölüm içerisinde “Planlı, Sağlıklı Kentleşme”, “Sağlıklı Kentleşme”, “Konut Hakkı ve Kentsel Dönüşüm”, “Depreme Hazırlıklı Kentler” alt başlıklarında bulunan politikalar altında çevreye ilişkin aşağıdaki bölümler tespit edilmiştir. Kentlerin fiziksel ve sosyal altyapısı ile birlikte doğal, tarihi ve kültürel özelliklerinin korunması, alt yapısıyla, çevresel değerleriyle ve tarihsel özellikleriyle birlikte sağlıklı, ekonomik, çağdaş kentlerin oluşturulması hedef olarak belirlenmiştir (CHP, 2008:102). Arıtma tesisi olmayan yerlerde biyolojik ve kimyasal arıtma tesislerinin yapılacağı; çöp toplama, geri dönüşüm ve katı atık tesislerinin kurulmasına öncelik verileceği; kentlerin sağlıklı içme suyu ihtiyacı için master planların hazırlanacağı; su havzalarında yapılaşmaya izin verilmeyeceği, yeni yasal düzenlemelerle yeraltı sularının kullanımına düzenleme getirileceği belirtilmiştir (CHP, 2008: 104). Kentsel altyapının

önceden planlanacağı ve bu şekilde kentsel gelişmenin önünde gideceği (CHP, 2008:103); bölgesel kalkınma planları ile tarım ve kırsal kalkınma projelerinin uygulanması sonucunda kırdan kente geri dönüş sürecinin özendirileceği ve göçün yarattığı çarpık kentleşme sorununun giderileceği (CHP, 2008:106) ifade edilmiştir. Çevreye karşı işlenen suçlarla ilgili olarak da “Kent ve çevreye karşı suçlarda sadece arazi sahipleri ve yatırımcılar değil, izin veren veya göz yuman her kademedeki görevliler de sorumlu tutulacaktır” söylemine yer verilmiştir (CHP, 2008:106).

“Üretimden ve Üretenden Yana Yeni Ekonomik Düzen” başlıklı 5. Bölüm altında çevresel politikalar “Verimli, Rekabet Gücü Yüksek, Doğaya Saygılı ve İnsan Odaklı Yeni Tarım Düzeni”, “Orman ve Orman Köylüsü Korunacak”, “Orman İşletmeciliği Geliştirilecek”, “Enerji ve Doğal Kaynaklar”, “Öncelikli Hedefimiz Planlı ve Dengeli Bir Ulaşım Sistemini Kurmaktır” alt başlıklarında bulunmaktadır.

Tarım konusunda “Tarımda Üretime ve Kalkınmaya Dayalı Yeni Bir Düzen Kurulacak, Yapısal Dönüşüm Sağlanacaktır”, “Çevre Dostu Tarım Temel Hedeflerimizdir” ve “Koruma – Kullanma Dengesini Gözetilen Toprak ve Su Yönetimi Sağlanacaktır.” şeklinde hedefler belirlenmiştir. Ekonominin talepleri sağlayan, toplumun gereksinimleri karşılayan, dış pazara ürün sunabilen bir tarımsal üretim yapısının hedeflendiği bu nedenle de koruma-kullanma dengesinin gözetildiği bir doğal kaynak yönetiminin yapılacağı ifade edilmiştir (CHP, 2008:216). Doğaya saygılı olmayan uygulamaların dünyanın dengesini bozması ve küresel ısınmayı olumsuz etkilemesi nedeniyle doğal kaynakları kirletmeyen, koruma-tüketme dengesini gözetilen, sürdürülebilir tarımın hedeflendiği söylenmiştir. Tarımda su ve enerji kullanımının yeniden düzenleneceği, kurulması planlanan “İklim Değişimi ve Gelişimi Araştırma Merkezleri” ile çevre dostu tarım uygulamalarının yaygınlaştırılacağı ifade edilmiştir. Tüm su havzalarını kapsayan bütünleşmiş projelerin geliştirileceği; tarım sektöründe fosil yakıt yerine yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verecek yaklaşımlar geliştirileceği ve biyoçeşitliliğin korunması için önlemler alınacağı belirtilmiştir. Ulusal Biyogüvenlik Yasasının çıkarılacağı da bu bölümde yer almaktadır. (CHP, 2008:219-220). Nitelikli tarım topraklarının amacı dışında kullanımına engel olunacağı; erozyonla mücadelenin etkin şekilde yürütüleceği, tarım arazilerinin küçük parçalara bölünmesinin önüne geçileceği; su kaynak yönetimiyle ekosistemlerin bütünlüğünün güvence altına alınacağı; sürdürülebilirlik ilkesini esas alan şekilde Su Kanunu’nun çıkarılacağı ve ekolojik tarımın özendirileceği hedefleri bu bölümde kendisine yer bulmuştur (CHP, 2008:221-225). Balıkçılığın doğal yaşamı dikkate alacak şekilde geliştirileceği (CHP, 2008:238); ormanların korunması, ağaçlandırma, erozyon gibi konularda orman köylüleri ile birlikte çalışılacağı; zorunluluk olmadıkça orman alanlarının tahsisine izin verilmeyeceği de bu bölümde ifade edilmiştir (CHP, 2008:240).

“Üretimden ve Üretenden Yana Yeni Ekonomik Düzen” bölümünün bir diğer alt başlığı olan “Enerji ve Doğal Kaynaklar Ulusal Enerji Politikası” kısmında enerji talebinin çevreye duyarlı bir şekilde karşılanması, kesintisiz ve kaliteli enerji için “başta yurtiçi hidrolik ve kömür kaynakları ile, jeotermal, güneş, rüzgâr enerjisi, biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından” yararlanılacağı; doğayı tahrip etmeden, çevre dostu anlayışla enerji talebinin karşılanacağı, “çevre dostu temiz enerji ve enerji tasarrufuna yönelik projeler”in destekleneceği; Hidrolik kaynak yatırımlarını hızlandırmak için, “su kullanım hakkı” anlaşmalarının yapılacağı belirtilmiştir. Nükleer atıkların güvenli saklanması sorununa çözüm bulunması ön şartı ile nükleer santral projelerinin kurulmasına karşı olunmayacağı belirtilmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirileceği şu şekilde ifade edilmiştir:

“Ülkemizin jeotermal, güneş, rüzgâr enerjisi, biyokütle gibi yenilenebilir enerji potansiyelinin hızla değerlendirilmesi desteklenecektir. Bu kapsamda; AB’nin öngördüğü yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanım oranlarına ulaşabilmek için politikalar yaşama geçirecektir. Güneş enerjisi santrallerinin yapımı ile iklimlendirme ve soğutma sistemlerinde güneş enerjisi kullanımı için yeni sistemlerin geliştirilmesi özendirilecek” (CHP, 2008: 247-248).

Enerji verimliliği konusu da bu bölümde ele alınmıştır. Sanayi, ulaşım, yapı sektörlerinde enerji verimliliğini artırmak için eylem planlarının yapılacağı, tüm iktisadi sektörleri içine alan entegre bir yaklaşım sergileneceği belirtilmiştir (CHP, 2008:241-248). Madenler ve doğal kaynaklar konusunda da çevre ile ilgili konulara değinilmiştir. Doğal kaynakların ve madenlerin çevreye duyarlılık ilkesine göre değerlendirileceği, madencilik sektöründe çevre dostu teknolojilerin

kullanılacağı, madencilik faaliyetleri sırasında ve sonrasında çevrenin korunması ve yenilenmesi için önlemler alınacağı, yeraltı zenginliklerinin işletilmesinde de çevresel yıkımın önlenmesi için tedbirler alınacağı belirtilmiştir (CHP, 2008:249-251).

“Hızlı, Güvenli, Ekonomik, Çağdaş Ulaşım” hedefi altında toplu taşımacılığa öncelik verileceği, yapılacak olan Ulaşım Master Planı ile ulaştırmanın çevreye duyarlı bir anlayışla geliştirileceği hedefler arasında yer almaktadır (CHP, 2008:252-253). Ülkemiz kıyılarının doğal yaşamı dikkate alarak geliştirilmesi için birçok bileşeni içeren Kıyı Master Planlarının yapılacağı ve tersanelerin yapımında çevrenin korunmasına önem verileceği ifade edilmiştir (CHP, 2008:257-258).

“Turizmde Planlı Gelişme Sağlanacak” hedefinde sürdürülebilir turizm politikası konusu öne çıkarılmıştır, çevreye duyarlı, koruma- kullanma dengesi gözetilen ve kaynakların en akılcı şekilde kullanılmasını hedefleyen politikalar uygulanacağı belirtilmiştir (CHP, 2008:260-262).

“Sosyal Refah Devleti” başlıklı 6. Bölümde çevre ile ilgili direkt politikalar sıralanmıştır. Bu bölüm altında “Tarihi ve Kültürel Zenginliğin Korunması”, “Çevreye Duyarlılık Çağdaşlıktır”, “Çevre Koruma Politikaları”, “Küresel Isınma”, “Denizlerimiz ve Tatlı Sularımızın Kirlenmesine Karşı Etkin Mücadele Yürütülecektir”, “Hayvan Hakları” başlıkları altında çevre politikaları belirlenmiştir.

“Tarihi ve Kültürel Zenginliğin Korunması” bölümünde tarihi ve kültürel değerlerin çevre hukukunun bu alandaki normları kullanılarak özenle korunması hedeflenmiştir (CHP, 2008:311-312).

“Çevreye Duyarlılık Çağdaşlıktır” söylemi altında Çevre Hakkı kavramına vurgu yapılmış, temiz doğa, yeşil çevre kavramları kullanılmıştır. Büyüme hedeflerinde doğal kaynak sınırlılığının dikkate alınacağı belirtilmekte ve şöyle denilmiştir:

“... doğal kaynakların sınırlılığını dikkate alan, 21’inci yüzyılda küresel çevre sorunlarının başında gelen küresel ısınma ve iklim değişikliği, çölleşme, kuraklaşma, erozyon süreçlerini yakın geleceğin evrensel tehdidi olarak algılayan, yaşanabilir ve sürdürülebilir çevreyi mümkün kılan kalkınma ve toplumsal yapıyı oluşturma anlayışının, toplumun her kesimine benimsetilmesine çalışılacaktır” (CHP, 2008:336).

Aynı bölümde ekolojik dengeleri gözetmeyen kalkınma çabalarının yetersizliğine vurgu yapılmış, doğal kaynakların bilinçsizce kullanımına engel olunacağı, üretim, büyüme, sanayii kentleşme gibi tüm alanlarda çevresel değerleri gözetilen strateji ve politikalar üretileceği ifade edilmiştir. Çevre kirliliğini önlemekle ilgili teknoloji transferinin yapılacağı belirtilen bu bölümde “çağdaşlığın ve yaşamın en önemli unsuru olarak çevreyi koruma ve geliştirme öncelikli hedef olarak uygulanacaktır” denilmiştir (CHP, 2008:336-337).

Bir diğer başlık olan “Çevre Koruma Politikaları” bölümünde kapsamlı bir şekilde çevre politikaları belirlenmiştir. Türkiye’nin çevresel değerlerinin tespit, izlenme ve tanıtımı için çevre envanterinin çıkarılacağı, ulusal ve uluslararası sorumluluklar ve gereksinimler doğrultusunda sektörel ve alan bazında Türkiye Çevre Eylem Planının uygulanacağı, çölleşme ve erozyonla mücadele için bir ulusal plan geliştirileceği ifade edilmiştir. Enerji ve su kullanımında tasarruf yapılmasıyla ilgili uygulamaların destekleneceği, az su kullanan tarım ürünlerinin özendirileceği, yer altı sularının kullanımına denetleme getirileceği, başta içme suyu havzaları olmak üzere tüm sulak alanların korunmasına yönelik tedbirlerin titizlikle alınacağı, çevreyi kirlütenin bedelini ödeyeceği, çevre politikalarının uygulanması ve denetlenmesinde yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları artırılırken STK’ların bu konudaki gücünden de yararlanılacağı belirtilmiştir. Ülke genelinde kanalizasyon, arıtma tesisi ve kentsel altyapının tamamlanacağı, katı atık sorununun çözüleceği, nehirlerin ve denizlerin kirlenmesinin önüne geçileceği söylenmiştir. Çevre bilinciyle kentsel ısıtma yapılacağı, hava ve gürültü kirliliğiyle mücadele edileceği, sanayi tesislerinin Çevresel Etki Değerlendirmesinin etkin olarak uygulanacağı, Çevresel Yönetim ve Düzenleme Kurumu (ÇYDK) kurularak, çevre yönetiminde yeniden yapılanma sağlanacağı söylenmiştir. Yüksek Çevre Kurulu’nun etkinliğinin sağlanacağı, Çevre Ajansının ve Çevresel Araştırma Kurumunun kurulması da yeni yapılanma sürecinde belirlenen hedefler arasındadır. Oluşturulan bu yeni yapılanma ile, çevre hakkını gözetilen kararlar almak, kurumlar arasında iletişim sağlamak, çevrenin korunması için gerekli kaynakları ve tedbirleri ortaya koymak, çevresel yatırım ve performansı ortaya koymak hedeflenmiştir. “Çevre ve ekosistem standartları, çevre hukuku ve yasal önlemler, sürdürülebilir kalkınma kriterleri ve taraf olduğumuz

uluslararası sözleşmeler ve protokoller” çerçevesinde çevrenin korunmasında uluslararası seviyede dayanışma sergileneceği belirtilmiştir (CHP, 2008:337-342).

“Küresel Isınma” ayrı bir alt başlık olarak belirlenmiştir. Bu başlık altında devlet ve yerel yönetimlerin bu konudaki sorumluluklarının net bir şekilde ortaya konulacağı, mücadele için ulaştırmada toplu taşımaya önem verileceği, termik santrallerin teknolojilerinin iyileştirilerek olumsuz etkilerinin en aza indirileceği, sanayide iklim dostu teknolojilerin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılacağı, sera gazlarının sürekli ölçülerek gerçek değerler üzerinden denetimin sağlanacağı ifade edilmiştir (CHP, 2008:342.343).

Bir diğer hedef “Denizlerimiz ve Tatlı Sularımızın Kirlenmesine Karşı Etkin Mücadele Yürütülecektir” şeklinde ifade edilmiştir. Tüm kıyılarda kirliliğin önlenmesi için, biyoçeşitliliğin korunması, sürdürülebilir balıkçılık çalışmalarının yapılması ve zehirli atıkların taşınması konularında önlemler alınacağı belirtilmiştir. Herkesin ortak malı olan deniz ve göl kıyılarında yapılanmanın engellenmesi, deniz kirliliğinin önlenmesi için altyapı tesislerinin kurulması ve denetlemelerin titizlikle yapılması hedefi bu bölümde ifade edilmiştir (CHP, 2008:343-344).

CHP Parti programında “Hayvan Hakları” ayrı bir alt başlıkta kendine yer bulmuştur. “Hayvan haklarına saygının toplumun ortak değeri olması, Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesinin eksiksiz olarak yaşama geçirilmesi hedef alınacak, hayvan haklarının korunması, sahihsiz evcil hayvanların yerel yönetimlerce bakıma ve kontrole alınması sağlanacaktır” ifadesi kullanılarak gereken yasal düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Nesli tükenmekte olan hayvan türleriyle ilgili etkin önlemlerin alınacağı, Hayvan Hakları Koruma Kanunu kapsamındaki koruma tedbirlerinin yerel yönetimlerce tesis edileceği ifade edilmiştir (CHP, 2008:344).

3.3. Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSP) Çevre Politikalarının Analizi

Tablo 2 verilerine göre YSP Parti programında sırasıyla en sık “Çevre ve Doğa”, “Ekoloji” ve “Kentleşme ve Nüfus” kodlarının tekrar edildiği görülmüştür. En az tekrar edilme sıralamasında aynı sıklıkla “Doğal Kaynaklar” ve “Atık Yönetimi” kodlarının bulunduğu, bunu “Su Yönetimi” kodunun izlediği tespit edilmiştir.

Parti Programının “Dünyada ve Türkiye’de Durum” başlıklı 1. Bölümünde yaşanan sorunlar ortaya konulmuş ve sıklıkla ekolojik mücadeleye vurgu yapılmıştır. Ekolojik yıkımın küreselden başlayarak ülkemiz özelinde sebeplerinin anlatıldığı ve durum tespiti yapıldığı görülen bu bölümde, tahripkâr kalkınma anlayışının doğal varlıkları ve çevreyi tahrip ettiği belirtilmiş ve kapitalist sistemin Dünyayı ne şekilde olumsuz etkilediği vurgulanmıştır (Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi, 2012:3).

Aynı bölümde “Yaşanabilir Bir Dünya” alt başlığında ekolojik mücadele; çevre ve iklim adaleti, sağlıklı suya erişim hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşam hakkı, gelecek nesillerin doğa hakkı ve doğanın kendisinin yaşam hakkının yaşanabilir bir dünya ideali içerisinde değerlendirilmiş ve partinin temel konuları içerisinde yer aldığı belirtilmiştir (YSP, 2012:13). Demokrasi ve özgürlük mücadelesinin ekolojik mücadelenin bir parçası olarak formüle edildiği ve çevre sorunlarının tamamen politik olduğu vurgusunun yapıldığı bu bölümde, iklim değişikliği, aşırı enerji kullanımı, ormansızlaşma, doğayı ve ekosistemi yok eden insan etkileri, biyoçeşitliliğin azalması, canlı türlerinin yok olması, iklim mültecileri, endüstriyel tarımın kirlenme etkileri, sağlıksız gıda gibi birçok konuda tespitlere ve önerilere yer verilmiştir (YSP, 2012:14-15). Ekolojik mücadele için öncelikle doğayı sınırsız bir kaynak olarak görmekten vazgeçilmesi, insan ve doğa arasında bozulan ilişkilerinin onararak insanı doğanın parçası olarak gören bir anlayış geliştirilmesinin zorunluluğu, insan hakları yanında doğanın ve diğer canlıların vazgeçilmez haklarının tanınması gerektiği, doğayla uyumlu bir düzene ihtiyacımız olduğu ve anayasal olarak da bu düzenlemelerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir (YSP, 2012:16). Eşitlik ve Adalet alt başlıklı bölümde de toplumsal adaletin çevre ve iklim adaleti konusunda da kurulması gerektiği belirtilmiştir (YSP, 2012:18).

Parti programının “Politikalarımız” başlıklı 2. Bölümünde İklim Değişikliği Politikaları, Kent Politikaları, Gıda, Tarım ve Su Politikaları, Doğa Koruma ve Ekoloji, Kırsal Yaşam Politikaları, Ekonomi Politikaları ve Hayvan Hakları alt başlıklarında birçok politika önerisi bulunmaktadır.

“İklim Değişikliği” konusunda üretilen politikaların ifade edildiği bölümde, atmosferdeki karbondioksit miktarı ve sıcaklık artışıyla ilgili hedefler, kişi başı karbon salımları, enerji yoğunluğu

net rakamlarla hedef şekilde belirtilmiştir. İklim anlaşmalarının “ortak ama farklılaşmış sorumluluk” ilkesine Türkiye’nin sorumluluktan kaçınmasına gerekçe olması nedeniyle karşı çıkmıştır (YSP, 2012:42). Küresel ısınmanın aşırı tüketime dayalı ekonomik sistemin değiştirilmesiyle önlenebileceği ifade edilmiş, aşırı üretim ve tüketimin en çok enerji sektöründe kendisi gösterdiği belirtilerek, sürdürülebilir olmayan fosil yakıt tüketiminin bırakılması ve yüksek enerji tüketiminin gelişmişlik göstergesi olduğuna dair yanlış anlayıştan kurtulmak gerektiği ve % 100 yenilenebilir enerji hedefinin konularak Türkiye’nin yenilenebilir enerji hedefini ve planını oluşturması zorunluluğu belirtilmiştir (YSP, 2012:42-43). Sera gazı salımları göz önüne alınarak sanayi yatırımlarının yönlendirilmesi gerektiği ifade edilmiş, sera gazı yoğun işletmelerin kapatılması, yenilerinin açılmasına izin verilmemesi, oluşacak potansiyel istihdamın “yeşil işler”e aktarılması gerektiği belirtilmiştir. Tarım ve hayvancılık sektöründe sürdürülebilir yöntemler kullanılması, fosil yakıt kullanan ulaşım anlayışının bırakılması, raylı sistem ve bisiklet kullanımının teşvik edilmesi önerilmiştir (YSP, 2012:43). Su kaynaklarının korunması birinci öncelik olarak belirtilmiştir. Ekolojik tahribat yapan barajların kaldırılmasına ve doğayı tahrip eden HES yatırımlarının durdurulmasına vurgu yapılmıştır (YSP, 2012:44). İklim değişikliği başlığında belirtilen bir diğer konu tavsiyelerde bulunmak üzere bağımsız bir iklim ajansı oluşturulması ve mecliste “İklim Değişikliği Komisyonu” kurulmasıdır. İklim değişikliğine uyum konusunda yerel yönetimlerin önemi vurgulanmış, yerel yönetimlerin uyum planı kapsamında yenilenmesi bir politika önerisi olarak sunulmuştur (YSP, 2012:44).

“Enerji” ile ilgili politikalarda çevre ile bağlantılı birçok politika önerisi bulunmaktadır. İklim krizi ve ekolojik yıkımın durdurulmasına enerji politikalarından başlamak gerektiği ifade edilmiştir. Enerjiyi daha az, yerinde ve ekolojik tercihlerle üretip, daha verimli dolayısıyla daha az tüketmeye dayanan bir anlayışla temiz ve yenilenebilir kaynaklara dayalı şekilde dönüştürmek zorunluluğu ifade edilmiştir (YSP, 2012:45). Kömür ve petrolden ivedilikle vaz geçilmesi, ulaşım politikasında yapılacak düzenlemeler ile petrole bağımlılığın azaltılması, termik santrallerin kapatılması ve yeni izinlerin verilmemesi, karbon vergisi uygulanarak fosil yakıtların çevreye maliyetinin fiyatlara yansıtılması, nükleer enerji projelerinin acilen iptal edilmesi şeklinde öneriler sunulmuştur. Büyük baraj projelerinin büyük alanları, köyleri, kentleri sular altında bıraktığı, toprakların yapısını bozduğu, insanları yerlerinden ettiği, tarihi ve kültürel değerleri yok ettiği gerekçelerle büyük barajların ekolojik ve adil enerji politikalarında yeri olmadığı belirtilmiştir (YSP, 2012:46-47). Enerjide geleneksel üretimin ekolojik sürdürülebilirliğinin mümkün olmadığı, az ve verimli enerji kullanımı ve yeşil enerji politikalarının üretilmesi gerektiği belirtilmiş ve sanayi, ulaşım, yapı gibi tüm sektörlerde enerji tasarrufu sağlanacak yöntemlerin geliştirilmesi/özendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yenilenebilir kaynakların kullanımının yaygınlaştırılması için özendirici düzenlemelerin yapılmasının; akıllı şebekelerin kullanılması, tüm yenilenebilir kaynakların yerel halkın katılımı ve onayı ile, doğaya, yerel ekonomilere ve ekolojik dengelere zarar vermeyecek şekilde dizayn edilmesinin esas olduğu ifade edilmiştir (YSP, 2012:47-48).

“Kent Politikaları” başlığında, kentlerde çevreyi ve doğal afetleri göz ardı etmeyen, sağlıklı yaşam alanları oluşturulacak dönüşümlerin yapılması; sürdürülebilir ve bütüncül kentsel gelişmenin desteklenmesi, kentsel ekolojinin gelişiminin sağlanması, arazi kullanımının enerji tasarrufu sağlayacak şekilde planlanması, ulaşımın sürdürülebilir şekilde planlanması ve toplu taşıma sistemlerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (YSP, 2012:49).

“Gıda, Tarım ve Su Politikaları” çevre ile ilgili politikaların üretildiği bir diğer alandır. Bu bölümde endüstriyel tarım ve hayvancılığın tercih edilir bir gıda üretim sistemi olmadığı, iklim değişikliğine sebep olduğu, ekolojik dengeye zarar verdiği, orman alanlarını azalttığı, toprağın verimini olumsuz yönde etkilediği, zararlı kimyasal kullanımı nedeniyle insan sağlığını tehdit ettiği belirtilmiştir. Buna alternatif olarak daha az enerji tüketen, sera gazı salımına sebep olmayan, bölgeye özgü gıdaların üretilip tüketildiği, ekolojik ve yerel üretime dayalı, doğal tohumlar ile yapılan küçük çiftçiliğe geleceğin gıda üretim biçimi olarak işaret edilmiştir. Sürdürülebilir gıda üretimi için yeni düzenlemeler yapılması ve ekolojik dengeler gözetilerek hem gelecek nesillerin hem de tüm canlıların korunması gerektiği ifade edilmiş, tarımsal toprakların, sanayi alanı, kentsel alan, yol yapımı ya da biyoyakıt üretimi gibi sebeplerle amacı dışında kullanılmaması gerektiği vurgulanmıştır (YSP, 2012:51). Tarım alanları ile birlikte sulak alanların, ormanların, su kaynaklarının, tüm bitki ve hayvan türleriyle birlikte değerlendirilerek korunmasının önceliği belirtilmiştir. Gıda üretiminde tatlı suyun

önemi tekrar vurgulanmıştır. Doğal su döngüsü bozulmadan, kimyasallarla kirletilmeden su tüketiminin gerçekleştirilmesi bilinciyle hareket edilmesi, “temiz suya erişim hakkı”nın en temel haklardan biri olması nedeniyle suyun ekonomik kaynak olarak şirketlere pazarlanmasının önüne geçilmesi gerektiği ifade edilmiştir (YSP, 2012:53).

“Doğa Koruma ve Ekoloji” bölümünde üretilen politikalar insan-doğa ilişkisini ekolojik ve sürdürülebilir şekliyle kurmanın gereğine önem atfedilerek yapılmıştır. Doğanın bütünlüğünün insan faaliyetleri ile bozulduğu anlatılmış, doğadaki yaşamsal bütünlüğün korunması ve tesis edilmesi için doğal varlıkların kaynak olarak görülmemesi gerektiği ve doğanın mülkiyete konu olamayacağı ifade edilmiştir (YSP, 2012:53). Parti politikalarında insan doğanın bir parçası olarak konumlandırılmış, tüm canlıların içsel bir değere sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu anlayışla doğayla uyumlu, ekolojik dengeyi gözetken, gelecek nesillerin haklarına saygılı, doğa merkezli bir politika uygulanacağı ifade edilmiştir. Yaşam alanları parçalandığı için zarar gören canlı türlerine yaban hayat koridorlarının açılması, nesli tükenme tehlikesi altında olan bitki ve hayvan türlerinin yaşam alanlarının özellikle korumaya alınması, biyoçeşitliliği azaltan yabancı türlere karşı önlemlerin alınması gerektiği de burada belirtilmiştir. Doğa koruma ile ilgili uluslararası sözleşmelerin imzalanması ve işbirliklerinin oluşturulması yönünde çalışmalar yapılacağı ifade edilmiştir (YSP, 2012:54-55). Tehlikeli atıkların doğaya ve sağlığa zarar vermemesine yönelik yöntemlerin uygulanması ve sıfır atık prensibiyle hareket edilmesi ve tesislerin Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) süreçlerinin katılımcı bir anlayışla geniş kapsamlı olarak ele alınması gerektiği ifade edilmiştir (YSP, 2012:56).

“Kırsal Yaşam Politikaları” bölümünde, ekolojik çöküşe en yoğun şekilde maruz kaldığı ve doğal kaynaklarının sömürüldüğü belirtilen kırsal bölgelerin, doğayla uyumlu olarak ve sürdürülebilir yöntemlerle onarılması ve desteklenmesi gereği belirtilmiştir (YSP, 2012:57-58). Ekonominin “katılımcılık” ve “güçlü sürdürülebilirlik” temelli olarak kurgulandığı belirtilen “Ekonomi Politikaları” bölümünde sürdürülebilir sistemlerin yerel ekonomilerin güçlendirilmesiyle olanaklı hale geleceği belirtilmiştir (YSP, 2012:60).

“Hayvan Hakları” politika başlığı altındaki ilk cümle insanın doğanın bir parçası olduğu, “dünyanın efendisi” konumunda olmadığı şeklindedir. Hayvanların da insanlar gibi etik ve hukuk kapsamında değerlendirilmesi gerektiği, insanların kendi haklarını savunamayan hayvanların da savunucusu olmak zorunda olduğu belirtilerek hayvanlara karşı yapılan her türlü kötü muamele reddedilmiştir. İnsanların hayvanlar üzerindeki tahakkümünün ortadan kaldırılması ana hedef olarak belirlenmiştir. Hayvanların mevcuttaki durumlarını iyileştirmek adına da somut politikalar ortaya konulmuştur. Uygulamaların yasa ve yönetmeliklere uygunluğunun sıkı sıkıya denetlenmesi için hayvan hakları denetleme biriminin kurulması önerilmiştir (YSP, 2012:80-82).

3.4. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Çevre Politikalarının Analizi

Tablo 2 verilerine göre MHP Parti programında sırasıyla en sık “Tarım, Orman, Afet”, Çevre ve Doğa”, “Kentleşme ve Nüfus” temalarının tekrar edildiği görülmüştür. “İklim Değişikliği” kodunun hiç konu edilmediği, en az tekrar edilme sıralamasında bunu “Atık Yönetimi” ve “Ekoloji” kodunun izlediği tespit edilmiştir.

“Geleceğe Doğru” adıyla yayınlanan MHP Parti Programında “Politikalarımız” ana başlığı altında “Ekonomik Hedef ve Politikalar”, “Sanayileşme”, “Enerji ve Doğal Kaynaklar”, “Ulaştırma ve Haberleşme”, “Tarım ve Kırsal Kalkınma”, “Kentleşme, Konut ve Afet”, “Çevre” ve “Turizm” alt başlıklarında çevre ile ilgili politikalara yer verilmiştir (Milliyetçi Hareket Partisi, 2009). “Çevre şartlarını sürekli iyileştirerek yaşanabilir hale getirmek” temel hedefi partinin programında yer almıştır (MHP, 2009:35).

“Ekonomik Hedef ve Politikalar” altında “Finansal piyasaların düzenlenmesi Dış Ticaret” alt başlığında “... Milli menfaatlerimizi gözetmek ve çevreye ve insana saygılı olmak kaydıyla doğrudan yabancı sermaye ve özel sektör yatırımlarına Türkiye’yi cazip kılmak için gerekli kolaylıklar sağlanacaktır” ifadesine yer verilmiştir (MHP, 2009:72). Sanayileşme başlığı altında başka kriterlerle birlikte “çevre normlarına uygun üretim yapan” bir sanayi oluşturulmak amacı ortaya konulmuştur. Enerji ihtiyacı, yenilenebilir enerji, enerji tasarrufu ve su ile ilgili politikalar “Enerji ve Doğal Kaynaklar” başlığı altında irdelenmiştir. Enerji ihtiyacının “çevreye duyarlı bir arz sistemi içinde” karşılanması ve bu şekilde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasının esas olduğu belirtilmiştir (MHP,

2009:79). Alternatif enerji üretim sistemleri, yenilenebilir enerji kaynakları ve su potansiyelinin kullanılması için yapılacak araştırmaların özendirileceği, nükleer enerji üretim teknolojisine sahip olmanın öncelikli hedef olduğu, temiz enerji kaynağı olarak ifade edilen su potansiyelinin en yüksek düzeyde kullanımı için hidroelektrik enerji üretiminin artırılacağı ifade edilmiştir (MHP, 2009:80). Enerji tasarrufu için kaçak kullanımın önleneyeceği, teknoloji geliştirilerek enerji verimliliği sağlanacağı ve tüketim bilinci sağlanacağı söylemine yer verilmiştir (MHP, 2009:81). Suyun etkin kullanımı için içme suyu, kaynak suyu, yağmur suyu, yer altı yer üstü tüm sular ve jeotermal suların bütüncül bir yaklaşımla ele alınacağı belirtilmiş; suyun kaynağından itibaren korunması, uluslararası standartlara sahip içme suyu kalitesinin sağlanması, barajların çevreye zarar vermesinin önlenmesi, suların kirlenmemesi konularında çalışmalar yapılacağı vurgulanmıştır. Su politikasının çerçevesi şu söylemle çizilmiştir:

“Ülkemizin önceliklerine göre tüm su kaynaklarımızın planlanması, yönetimi, geliştirilmesi ve işletilmesi ile su konusundaki ulusal ve uluslararası politikaların bütüncül bir anlayışla takip, değerlendirme ve koordinasyonu sağlanacaktır. Su yönetimi konusunda uluslararası politikaların milli çıkarlarımız ve toplumsal gerçeklerimiz ışığında değerlendirilmesi ve sürdürülebilir bir su politikasının uygulanması esastır” (MHP, 2009:88).

Bir diğer politika alanı olan “Tarım” bölümünde, “çağdaş bitki koruma ve gıda güvenliği dikkate alınarak ekolojik ürünlerin üretimi özendirilecektir” denilmiştir. Tarımsal alanların amacı dışında kullanılmaması, toprağın ve suyun kirlenmemesi, kimyasal ilaçların etkin kullanımı ve su kaynaklarının verimli kullanılması için çiftçilerin bilinçlendirileceği belirtilmiştir (MHP, 2009:86). Gıda güvenliğinin çağdaş normlara ulaştırılacağı, tüketicinin bilinçlendirileceği, organik tarım faaliyetlerinin ülke genelinde teşvik edileceği ifade edilmiştir (MHP, 2009:87). Ormanların korunması ve geliştirilmesi diğer bir alt başlıktır. Biyolojik çeşitlilik, yaban hayatın korunması, ekosistemin korunması, orman alanlarının çoğaltılması ve korunması konusu bu bölümde yer almıştır (MHP, 2009:88).

“Kentleşme, Konut, Afet” başlığı altında, çağdaş altyapıya sahip, su kaynakları, doğal, tarihi ve kültürel varlıkları korunan, afete duyarlı kentlerin oluşturulması ve kentlilik kültürünün inşa edilmesi kentleşme politikalarının esasları olarak belirtilmiştir. Göçlerin ve sanayinin kentlerde yığılması sonucunda oluşan sağlıksız yapılaşmanın ortadan kaldırılması için kentleşme hızı ile arsa arzı arasında ilişki kurulacağı bu bölümde ifade edilen konular arasındadır (MHP, 2009:115). “Kent planlarının; gelecek nesillere sağlıklı bir çevre ve şehir altyapısı bırakmanın yanında, kültürel ve doğal yapıya uygun, yaşanabilir bir çevreyle uyumlu yerleşimler oluşturmayı temin etmesi esas olacaktır” söylemiyle yaşanabilir kentlere vurgu yapılmıştır (MHP, 2009:116-117).

“Çevre” ana başlığı altında öncelikle partinin çevre hakkı ve çevre politikasının esasları belirtilmiştir. Sağlıklı bir çevrede yaşamının her insanın temel hakkı olduğu kabul edilmiş ve “Çevre sorunlarını; kalkınma – çevre koruma ikilemi yerine, akılcı bir koruma, kullanma ve geliştirmeyi öngören sürdürülebilir kalkınma modeli ile aşarak, gelecek nesillere temiz, yaşanabilir, doğal ve kültürel değerleri korunmuş bir çevrenin intikali, çevre politikamızın esasını oluşturmaktadır” söyleminde bulunulmuştur (MHP, 2009:118). Ekonomik ve sosyal politikaların çevre politikaları ile uyumunun sağlanacağı, ekonomik kalkınma sağlanırken ekolojik dengenin, tarihi ve doğal değerlerin korunacağı, yatırımların yer seçimlerinde çevre faktörünün önceleneceği ve çevre dostu teknolojinin kullanımının özendirileceği, çevre konusuna rasyonel bir bakış açısı ile yaklaşılacağı, çevre duyarlılığının geliştirilmesi için medyanın teşvik edileceği ve eğitim müfredatının zenginleştirileceği ifade edilmiştir (MHP, 2009:117- 118). Hava, su, toprak ve denizi birlikte ele alan bütüncül çevre politikaların geliştirileceği belirtilmiştir (MHP, 2009:118-119).

Bir diğer alt başlık olan “Biyolojik Çeşitlilik” altında ise sahip olunan biyolojik çeşitliliğin araştırılarak ortaya konulması, korunması ve ekonomik değer kazandırılması konusuna değinilmiştir. Biyogüvenlik konusunun da tarım, çevre ve teknoloji politikaları ile birlikte değerlendirileceği ifade edilmiştir (MHP, 2009:119). “Turizm” alt başlığındaki politikalarda da “Ülkemizin doğal, tarihi, kültürel ve diğer zenginliklerinin; çevreye duyarlı, tarihe saygılı, özgünlüğünü muhafaza eden ve sürdürülebilirliğini sağlayacak bir anlayışla, yüksek katma değer yaratacak şekilde değerlendirilmesi, turizm politikamızın esasını oluşturmaktadır” ifadesine yer verilmiştir (MHP, 2009:119).

3.5. İYİ Parti Çevre Politikalarının Analizi

Tablo 2 verilerine göre İYİ Parti programında (İYİ Parti, 2018) sırasıyla en sık “Tarım, Orman, Afet”, “Çevre ve Doğa”, “Kentleşme ve Nüfus” kodlarının tekrar edildiği görülmüştür. En az tekrar edilme sıralamasında sırasıyla “Atık Yönetimi” ve “Su Yönetimi” ve “Çevre Kirliliği” kodunun olduğu tespit edilmiştir.

İYİ Parti programının 3. ana başlığı olan “Toplum” başlığı altında “Kültür ve Sanat” konularına, “Doğal Hayat ve Şehircilik” alt başlığında da “Doğal Hayat”, “Çevre”, “Hayvan hakları”, “Kentleşme” konularına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra 4. Ana başlık olan “Kamu Yönetimi” altında, “Merkezi İdare” alt başlığında; 5. Ana başlık olan “İç ve Dış Güvenlik” altında “Dış Güvenlik-Savunma ve Güvenlik” alt başlığında; 6. Ana başlık olan “Kurumlar” başlığı altında “Ekonomi”, “Tarım ve “Orman” konularını da içeren “Kırsal Kalkınma”, “Enerji”, “Ulaştırma”, “Turizm” alt başlıklarında çevre ile ilgili politikalar bulunmaktadır.

“Kültür ve Sanat” alt başlığında tarihi yapıların restorasyonlarının aslına uygun şekilde yapılarak gelecek nesillere aktarılması gereği, bu yapıların “yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması” için yeni düzenlemelerin yapılacağı, turizme açılan sit alanlarının zarar görmesinin engelleneceği, vatandaşlara tarihi yapılarını restore etmek üzere maddi destek sağlanacağı belirtilmiştir (İYİ Parti, 2018:16-17).

“Doğal Hayat ve Şehircilik” alt başlığı altındaki “Doğal Hayat” bölümünde “Çevre” ve “Hayvan Hakları” ile ilgili konular ele alınmaktadır. Çevre politikasının temelini sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının oluşturduğu belirtilmiş ve kalkınma politikalarıyla çevre politikaları arasında uyum sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Ekolojik dengenin bozulmaması için tedbirlerin alınacağı, biyolojik çeşitliliği azaltan konularla mücadele edileceği, kimyasal kullanımına sınırlamalar getirileceği, çevre politikalarıyla ilgili uluslararası anlaşma ve sözleşmelerden doğan hak ve yükümlülüklerin ifa edileceği, tüm canlıların yaşam haklarının gözetildiği sürdürülebilir çevre anlayışı güdüleceği, çevreyi kirletenlere en ağır cezaların verileceği ifade edilmiştir. Çevre koruma için kamu ve özel kurumlar ile üniversite ve STK’ların birlikte hareket edeceği ortamların sağlanacağı, HES projelerinin çevresel etkilerinin bütüncül bir bakışla değerlendirileceği ve çevre değeri ile ilgili eğitimlerin ana sınıfından itibaren müfredata alınacağı belirtilmiş ve “doğayla bütünleşme anlayışı yaşamın bir parçası haline getirilecektir” söyleminde bulunulmuştur (İYİ Parti, 2018:30). Hayvanların yaşama hakkının korunacağı, hayvan haklarının güvence altına alınacağı, yaban hayatına müdahale edilmeyeceği, nesli kaybolan hayvan türleri ile ilgili tedbirler alınacağı, hayvan hakları ile ilgili bilinçlendirme çalışmalarının ve yasal düzenlemelerin yapılacağı, hayvan hakları ihlaline karşı cezai yaptırımlar uygulanacağı ve Hayvan Hakları Bildirgesi metninin benimsendiği belirtilmiştir (İYİ Parti, 2018:30-31).

Parti programında kentleşme ile ilgili politikalar bölümünde şöyle denilmektedir:

“Kentleşme politikalarımız; tabiat kuralları çerçevesinde modern kentleşme ilkelerine uygun, doğal afetlerden en az etkilenecek tarzda tarihi ve kültürel değerlerin korunması ilkeleri ile uyumlu, insan ihtiyaçlarını karşılayacak sosyal, ekonomik ve rekreasyonel fonksiyonlara sahip yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır” (İYİ Parti, 2018:31).

Bu amaca ulaşmak için yapılacaklar sıralanırken, kentsel yenileme çalışmalarında ulaşım ve altyapı planlarına öncelik verileceği; tüm kentlerde çevreyi önceleyen ve geri dönüşüm içeren projelere ağırlık verileceği; su ve enerji israfının önüne geçilecek şekilde toplu konut projelerinin yapılacağı; çevre kirliliği oluşturmaması için çevreye zarar vermeyen organik malzeme üretiminin ve kullanımının teşvik edileceği; güvenlik nedeniyle zorunlu olan yapı ve tesisler haricinde kıyı kenar çizgisi sınırları içerisinde yapılanmaya izin verilmeyeceği belirtilmiştir (İYİ Parti, 2018:31).

Kamu Yönetimi altındaki “Merkezi İdare” bölümünde temel amaç ifade edilirken, merkezi idarenin diğer kriterlerle beraber “doğal ve kültürel çevreye duyarlı bir yapıya dönüştürerek” yeniden düzenlenmesi gereğinden söz edilmiştir (İYİ Parti, 2018:32).

Dış Güvenlik alt başlığı altında “Savunma ve Güvenlik” ile ilgili bölümde ikili, çoklu, bölgesel ya da küresel iş birliğinin zorunlu hale geldiği, farklı mekanizmalar ve ittifaklar altında birleşmesi gerektiği ifade edilmiştir ve şu şekilde bir söylemde bulunulmuştur:

“Ekolojik sistemdeki değişmeler, mevsim şartlarındaki dengesizlikler, çevre şartlarının bozulması artık olağanüstü doğa olaylarının olağanlaştığı bir güvenlik ortamının da dikkate alınmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla silahlı kuvvetler, güvenlik güçleri, afet ve acil müdahale birimlerinin ülke içinde ve dışında aynı anda birden fazla tehditle ve olayla karşılaşmasını olağan ve de zorunlu hale getirmektedir” (İYİ Parti, 2018:35).

Kurumlar ana başlığı altında “Ekonomi” bölümünde, ekonomi politikalarının nihai hedefleri sıralanırken dengeli ve sürdürülebilir büyüme bu hedefler arasında sayılmıştır, temel ilkeler içerisinde de ekonomik gelişmelerin dengeli ve sürdürülebilir olmasına vurgu yapılmıştır (İYİ Parti, 2018:40).

Tarım, Gıda, Orman politikaları “Kurumlar” ana başlığı altında “Kırsal Kalkınma” bölümünde ele alınmıştır. Tarımın doğal kaynaklarımızı koruma potansiyelinin belirtildiği bu bölümde, sürdürülebilir üretim için doğal kaynakların korunup geliştirilmesi konusunda organizasyonlar ve yasal düzenlemeler yapılacağı ifade edilmiştir. “Geleneksel tarımdan İYİ Tarım’a geçilerek doğal kaynaklara zarar vermeden, sağlıklı ürünler üretecektir” söylemiyle tarımsal üretimde yenilenmeye gidileceği belirtilmiştir. Toprağın korunması ve kullanımı ile tarımsal sulama yönetimlerinin aynı kurumsal yapı altında koordine edileceği; tarım, mera ve orman alanlarının amacı dışında kullanımını engellemek üzere detaylı bir arazi kullanım planının yapılacağı; tarımsal üretimin sürekliliği için yasal düzenlemelerin yapılacağı ve hukuki tedbirlerin alınacağı; toprağın ıslah edilmesi ve erozyonla kaybının önlenmesi için proje ve programların hazırlanacağı ifade edilmiş (İYİ Parti, 2018:48-49) ve gıda güvenliği için etkin denetim ve kontrol mekanizmalarının geliştirileceğine vurgu yapılmıştır (İYİ Parti, 2018:51). Bir diğer politika alanı “Orman” konusudur. Ormanların öneminin vurgulandığı söylem şu şekildedir:

“Ülkemize ve tüm insanlığa sağladığı maddi ve fonksiyonel faydaları nedeniyle, ormanların korunması, iyileştirilip geliştirilmesi ve varlıklarının sonsuza kadar sürdürülmeleri temel yaklaşımından hareketle, ormanlarımızı biyolojik ve teknik özellikleriyle ekolojik denge içerisinde sürdürülebilir bir orman yönetim anlayışıyla ele almak, maden, enerji, ulaşım ve su izinleri başta olmak üzere, ormanlar ve eko sistemin üzerinde telafisi imkansız tahribatlar yaratan her türlü faaliyeti, üstün kamu yararı ilkesi çerçevesinde değerlendirmek zorundayız” (İYİ Parti, 2018:51).

Toprak koruma ve endüstriyel ağaçlandırma çalışmalarının yapılacağı, verimsiz ormanların canlandırılacağı, ormanların geliştirilmesi ve genişletilmesi için çalışmaların yapılacağı, orman ekosistemlerinin yangınlara karşı korunması için tedbirler alınacağı, ağaçlandırma ve erozyonla mücadele için kaynak oluşturulacağı, orman arazilerinin azaltılmasına kesinlikle izin verilmeyeceği ve ormanların korunmasında ve yönetiminde yerel halkın söz sahibi olmasının sağlanacağı belirtilmiştir. Ormanların korunması ve yangınların önlenmesi ile ilgili bilinçlendirme faaliyetleri yapılacağı da ifade edilmiştir (İYİ Parti, 2018:52-53).

Partinin “Enerji” konusundaki politikaları içerisinde, enerji arzında çevre dostu teknolojileri ön planda tutulacağı; enerji verimli projelerin üreteceği, su, rüzgâr, güneş, hidrojen jeotermal, dalga gibi yenilenebilir kaynakların yaygınlaştırılacağı ve biyodizel üretiminin özendirileceği belirtilmiştir. Fosil yakıtlardan olan kömür ile ilgili olarak da “Kömür kaynaklarımızın tespiti çalışmalarına devam edilecek, kömürün elektrik enerjisi üretiminde kullanılması hususunda uygun teknolojik çözümler sunulması şartı aranacaktır” ifadesine yer verilmiştir (İYİ Parti, 2018:54-55). “Ulaştırma” alt başlığında alt yapı projeleri yapılırken çevreye verilen zararların önüne geçilebilmesi için yasal düzenlemeler yapılacağı, meslek odaları temsilcileri, sektör temsilcileri ve STK’lar ile işbirliklerinin artırılacağı belirtilmiştir (İYİ Parti, 2018:56).

Diğer bir sektör olan “Turizm” sektöründe de çevreye ilişkin politikalar tespit edilmiştir. Ülkemizin turizm potansiyelinin yüksek olduğuna vurgu yapılarak, bu potansiyelin en etkili şekilde kullanılması için turizm politikaları oluşturulacağı belirtilmiştir. “Turizm potansiyelini sürdürülebilir kılmak, çevrenin, doğal dengenin, tarihi ve kültürel varlıkların özenle korunmasına bağlıdır. Tüm bu kriterler gözetilerek, turizm sektörünü en iyi şekilde değerlendirecek tedbirler alınacaktır” söylemine yer verilmiştir. Sürdürülebilir turizm ilkelerinin hayata geçirileceğinin belirtildiği parti programında ekolojik dengenin korunmasına vurgu yapılmıştır. Turizme olumsuz etki eden çevre sorunları ve kentleşme sorunları çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirilerek bütüncül fiziki planlar yapılacağı

belirtmiştir (İYİ Parti, 2018:59).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Siyasi partilerin parti programları ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, her birinin çevre politikalarının benzerliklere ve farklılıklara sahip olduğu, her bir partinin detaylı ya da yüzeysel farkı olmakla beraber farklı araçlar ve stratejilerle çevre politikalarını oluşturdukları görülmektedir. Farklılıkların siyasi partilerin siyasi duruşları ile ilgili olduğu, benzerliklerin ise çevre sorunlarının çözümünde uluslararası yaklaşımların ve bilimsel gelişmelerin takip edilmesi nedeniyle olduğu düşünülmektedir. Bu aşamada tüm partilerin ortak söylemlerini ve farklılaşan durumlarını ortaya koymakta yarar vardır.

- Genel olarak tüm parti programlarında çevreye ilişkin sorunların birbirinden bağımsız olarak ele alındığını, diğer sektörlerle ilgili bölümlerden çıkarımlar yapılmak suretiyle partilerin çevre konusundaki politikalarının yorumlanabildiğini söylemek mümkündür. Bu parçalı yaklaşım nedeniyle partilerin programlarında bütüncül bir ekolojik yaklaşımlarının olmadığı sonucuna varılmıştır.
- CHP ve YSP'nin çevre konusundaki politikalarının diğerlerine göre daha kapsamlı olduğu; bu partilerin programlarda “insan merkezli” yaklaşımların yanı sıra “çevre merkezli” bakış açısının da söylemlere yansıdığı görülmüştür. Bu partilerin sorunları tespit etmek açısından öne çıktıkları ancak, somut adımlara ilişkin hedefler konusunda eksik kaldıkları tespit edilmiştir. Çevre sorunlarının tespit edilmesi bile bu anlamda bir farkındalığı işaret etmesi anlamında olumludur ancak sorunların çözümüne daha spesifik önerilerin eksikliği dikkat çekmektedir.
- Tüm partiler çevre konusundaki uluslararası sözleşme ve protokollere uyum konusunda fikir birliği içerisindedir.
- Tüm partilerde çevre ile ilgili konularda yerel yönetimlerin, demokratik katılımın gücüne vurgu yapıldığı ve STK'lar ile işbirliği yapılmasının önemine değinildiği görülmüştür.
- YSP harici diğer partilerde kentleşme kapsamında değerlendirilen “göç” kavramı kentlerde çağdaş standartlara kavuşma ve yaşanabilir çevre oluşumu konusunda sorunun kaynağı olarak tespit edilmektedir ve sorunun çözümüne ilişkin olarak “göçe hazırlıklı kent” vurgusu yapılmaktadır. YSP'de ise farklı olarak göç konusunun “Kırsalın yarınlaştırılması” kavramıyla kapitalist düzen ve endüstrileşen tarım bağlamında ele alındığı görülmüştür. Bu partinin programında “Kırsal Yaşam Politikaları” başlığı ile ayrı bir bölümde, kırsal alanların desteklenmesi ve böylelikle hem sömürünün hem de göçün önüne geçileceği belirtilmiştir. Programlarda konu edilen göç, Türkiye içinde kırdan kente ya da doğudan batıya olan göçtür. Parti programlarında “dış göç” konusuna değinilmemiştir.
- “Su Kaynakları” konusu AK PARTİ hariç diğer tüm parti programlarında korunması gereken bir alan olarak ele alınmış ve büyük önem verilmiştir.
- AK PARTİ ve MHP parti programlarında hayvanlarla ilgili konunun sadece “hayvancılık sektörü” açısından ekonomik bir değer olarak yer aldığı görülmüştür. CHP, YSP ve İYİ Parti programlarında “hayvan hakları” konusunun ayrıca işlendiği buna yönelik politikalar üretildiği görülmüştür.
- Enerji tasarrufu konusu İYİ Parti harici diğer tüm partilerin programlarında yer verilen bir kavram olarak tespit edilmiştir.
- Nükleer enerji konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. AK PARTİ parti programında koruyucu önlemlerin alınması kaydıyla nükleer enerji santrallerinin kurulacağını ve bu suretle ucuz enerjinin sağlanabileceğini söylemektedir. Bunu destekleyen şekilde 2023 hedeflerinde de “2023'e kadar 2 nükleer santral” söyleminde bulunmaktadır. MHP nükleer enerji konusunda AK PARTİ ile benzer söylemler içerisindedir. CHP parti programında ise Nükleer Enerji Düzenleme Kurumu kurularak konunun daha kurumsal olarak ele alındığı görülmüştür. Temelinde CHP programında da atıkların güvenli şekilde saklanması sorununu çözerek nükleer enerjiye olumlu bakılmaktadır. İYİ Parti programında nükleer enerji hiç konu edilmemektedir. YSP, ortaya çıkabilecek tüm sorunları da belirterek nükleer enerji yatırımlarına kesinlikle karşı çıkmaktadır.

- Tüketim, tüketim çılgınlığı, tüketim toplumu gibi konuların CHP, YSP ve İYİ Parti programlarında yer aldığı, ancak AK PARTİ ve MHP partilerinin programlarında bu konulara değinilmediği tespit edilmiştir.
- “İklim adaleti” konusuna sadece YSP programında değinilmiştir.

AK PARTİ'nin 2002 yılından bu yana iktidar partisi olması nedeniyle parti programını güncellemediği, vaatlerini program yerine hedefleri içeren metinler ile kamuoyu ile paylaştığı görülmüştür. Farklı siyasi partilerin programlarıyla ilgili bu genel sonuçların dışında iktidar partisi olan AK PARTİ'nin çevre politikalarının 2002- 2023 yılları arasındaki değişimlerini ya da benzerliklerini de ortaya koymakta yarar görülmüştür. Partinin 2002 yılına ait programı ile birlikte 2023 Hedeflerinin aynı temalar ve kodlar ile analiz edilmesi ikisi arasında karşılaştırma yapmaya imkân vermiştir.

- Geçen 21 yıl içerisinde daha önce değinilmeyen “Atık Yönetimi” “İklim Değişikliği” temalarının artık konuşulduğu görülmüştür. İklim değişikliğinin Dünya gündeminde artık kriz şeklinde nitelendirilen bir sorun olması nedeniyle 2023 hedefleri içerisinde yer aldığı yorumu yapılabilir.
- Her iki belgede de “Tarım/Orman/Afet” ve “Çevre ve Doğa” konularının öne çıktığı görülmüştür. Hedef 2023'te uygulamaya yönelik olması bakımından daha somut hedeflerin bulunduğu görülmüştür. Yenilenebilir enerji, sürdürülebilir ulaşım ve tarihi doku ile ilgili somut hedeflerin konulmasının AB müktesebatının etkisi ile olduğu düşünülmektedir.

Diğer yandan AK PARTİ'nin iktidar partisi olmadan önce parti programında yer alan çevre ile ilgili vaatleri ile uygulamalarda görülen çelişkilerin de ifade edilmesi gerekmektedir:

- AK PARTİ programında imara aykırı yapılaşmalara izin verilmeyeceği net bir belirtilmiş olduğu halde, sonrasında birçok imar affını düzenlemiş ve imar barışına imza atmıştır.
- Ne kendi ürettiği atıkların ne de başka ülkelerin çevreye zararlı atıklarının Türkiye'de toplanmayacağı belirtilmediği parti programına karşın bugün birçok Avrupa Ülkesinin plastik atıklarının Türkiye'ye getirildiği (İklim Haber, 2022) belirtilmektedir.
- Parti programında “çevre bilinci” vurgulanmakta ve bu değer çok küçük yaşlardan itibaren verilmesi gerektiği söylendiği halde, ilkökul müfredatında çevre ile ilgili bilgilerin hayat bilgisi, sosyal bilgiler, fen bilgisi gibi derslerde parçalı olarak verildiği görülmektedir.
- Bir diğer çelişkili konu “göç” konusudur. AK PARTİ'nin mevcuttaki “dış göç” politikaları, geçmişte belirttiği “göç hazırlıklı kentler” vaadiyle çelişmekte ve kentlerin yaşanabilirliği sorununu daha da derinleştirmektedir.
- Buradaki çelişkilerden vaat edilen ile uygulayıcı olduğunda yapılanların her zaman birbiri ile uyumlu olmadığı, mevcut siyasi konjonktüre göre değişebildiği sonucu çıkarılmıştır. Diğer partilerin politikalarının uygulama örnekleri olmadığı için hedefler/uygulamalar kapsamında karşılaştırılması imkânı bulunamamıştır.

Araştırma sonuçlarının literatürdeki diğer çalışmalarla olan ilişkisi de aşağıda tartışılmaya çalışılmıştır. Bağcı'nın (2022) Almanya, İngiltere ve Fransa'daki siyasi partilerin çevre ve enerji politikalarının karşılaştırıldığı çalışmasında Alman Yeşil Partisi, İngiliz Yeşil Parti ve Fransız Yeşil Partisi çevre ve enerji politikalarının aynı ülkelerdeki muhafazakâr sağ partilerin politikalarından büyük ölçüde farklılaştığı görülmüştür. Almanya örneğinde sağ/aşırı sağ ideolojiye sahip olduğu belirtilen Almanya Alternatif Partisi ile Almanya Yeşil Partisi'nin enerji ve çevre ile ilgili karşılaştırmalarda kutuplaşma net olarak görülmektedir (Bağcı, 2022: 46). Türkiye'de AK PARTİ politikaları karbon emisyonu, iklim değişikliği ile mücadele ile ilgili bölümlerde Almanya Yeşil Partisi ile benzerlik göstermekte, nükleer enerji santralleri konusunda ise Almanya Alternatif Partisi ile uyusmaktadır. Ancak yenilenebilir enerji kaynakları konusunda Almanya Alternatif Partisi'nin orman ve koruma alanlarıyla ilgili hassasiyeti AK PARTİ politikalarında görülmemektedir. İngiltere örneğinde de İngiliz Yeşil Partisi ve aşırı sağ olarak belirtilen Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin farklılaştığı görülmektedir. Diğer partiler CO2 salımlarının sınırlandırılması gerektiğini savunurken, Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi karbon nötr hedefinin reddedileceğini ve Paris İklim Anlaşması başta olmak üzere CO2 emisyonunun azaltılmasıyla ilgili tüm uluslararası anlaşmalardan çıkılacağını

ifade etmektedir (Bağcı, 2022 :62). Türkiye’de AK PARTİ politikaları nükleer santrallerin sayısının artırılması başta olmak üzere genel olarak enerji ve çevre politikaları konularında Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi ile benzerlikler göstermektedir. Ancak iklim değişikliği ile ilgili uluslararası anlaşmalara uyum konusunda ve doğal yaşamı ve çevreyi olumsuz etkilediği düşünülen kara ve deniz rüzgâr türbinlerinin kurulumu noktasında ayrılmaktadır. Fransa’da da benzer tablo hakimdir. Fransız Yeşil Partisi ve diğer iki partinin enerji ve çevre ile ilgili birbirine yakın politikalar sergiledikleri görülmektedir. 1972 yılında kurulan ve Fransız siyasi yelpazesinin aşırı sağında yer alan Ulusal Birlik Partisi’nin ise tüm bu konularda diğerlerinden ayrılan politikalar ürettiği görülmüştür (Bağcı, 2020:73). Fransa örnekleriyle kıyaslandığında da AK PARTİ’nin nükleer enerji ve hidrojen teknolojisi konularında Ulusal Birlik Partisi’nin politikalarına benzer politikalar ürettiği görülmektedir. YSP’nin politikaları Almanya, Fransa ve İngiltere’deki Yeşil Partilerin söylemleriyle benzerdir. Yeşil ideoloji nedeniyle bu benzerliğin olması olağan olarak değerlendirilmektedir.

Bağcı’nın (2020) yaptığı çalışma Türkiye’ye uyarlandığında, muhafazakâr parti olarak Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) ile yeşil ideolojiye sahip Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSP) arasındaki kutuplaşmaları da görmek mümkündür. YSP nükleer enerji projelerinin acilen iptal edilmesi gerektiğini belirtirken, AK Parti programında çevre koruma önlemleri alınmak kaydıyla nükleer enerji santrallerinin kurulacağı ifade edilmiştir. Buna uygun olarak da Hedef 2023’te nükleer enerji santrali kurulmasına dair çalışmaların devam ettirileceği ve iki santralin hayata geçirileceği, birinin ise inşaatına başlanacağı belirtilmiştir. Bu iki partinin termik santraller ve HES yatırımları ile ilgili politikaları da keskin bir şekilde ayrılmaktadır. YSP termik santrallerin kapatılması, yeni izinlerin verilmemesi, karbon vergisi uygulanarak fosil yakıt tüketimlerinin çevresel maliyetlerinin fiyatlandırılması, ekolojik olumsuzlukları nedeniyle HES yatırımlarının durdurulması gerektiğini belirtmektedir. Öte yandan AK PARTİ diğer yenilenebilir enerji kaynakları ile birlikte özel sektörün HES yatırımlarının ve çevreye zarar vermeyecek termik santral yatırımlarının destekleneceğini ifade etmektedir. İklim değişikliği konusu AK PARTİ’nin parti programında yer almazken, Hedef 23’te kendisine yer bulmuştur. İklim değişikliği, iklim adaleti, iklim mültecileri gibi kavramlar YSP’nin programında sıklıkla vurgulanmıştır. YSP, Türkiye’nin sorumluluktan kaçınmasına gerekçe olması nedeniyle iklim anlaşmalarının “ortak ama farklılaşmış sorumluluk” ilkesine karşı çıkmış, aşırı tüketime dayalı ekonomik sistemin ve yüksek enerji kullanımının gelişmişlik göstergesi olduğuna dair yanlış inancın terk edilmesi gerektiği ve yenilenebilir enerji hedefini oluşturması gerektiğini belirtmiştir. YSP’nin iklim değişikliği başlığında belirtilen bir diğer konu tavsiyelerde bulunmak üzere bağımsız bir iklim ajansı oluşturulması ve mecliste “İklim Değişikliği Komisyonu” kurulmasıdır. AK PARTİ Hedef 23’de “iklim değişikliği, biyoçeşitlilik, çevre sağlığı ve sürdürülebilir kalkınma konularında AB standartlarının sağlanacağı” ve çevre konusundaki uluslararası taahhütlerin yerine getirileceği belirtilmiştir. AK PARTİ programında ve Hedef 23 belgelerinde kalkınmanın öncelendiği; YSP programında ise doğanın sınırsız kaynak olarak görülmesinin önüne geçilmesinin, insan hakları yanında doğanın ve diğer canlıların vazgeçilmez hakları olduğu anlayışıyla hareket edilmesinin öncelendiği söylenebilir. Elbette ki siyasal partilerin programlarına uygun hareket etmeleri ve hedeflerine ulaşmak üzere hamleler yapılması beklenmektedir ancak pratikte parti programlarının ne kadarının hayata geçirilebileceğinin bilinmediği de bir gerçektir.

Atmış ve Günşen’in (2011) çalışmasında 2011 Genel Seçimlerini ilk üç sırada bitiren AKP, CHP ve MHP’nin seçim beyannamelerinde ormancılık ile ilgili terimleri AKP ve MHP’nin 70’er defa, CHP’nin 48 defa kullandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın içeriğindeki ormancılık terimleri, yaptığımız çalışmadaki temalardan “Tarım/Orman/ Afet” temasının içerisinde yer almakta ancak içeriğin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu şekilde yapılan analizde terimlerin kullanma sıklığının AKP’nin parti programında 25, CHP’ninde 279 ve MHP’ninde ise 60 kez olduğu görülmüştür. Diğer taraftan Atmış ve Günşen’in (2011) çalışmasında orman temalarının içerisinde bulunan “ekoloji, ekosistem, habitat, küresel iklim değişikliği, ekoturizm, tabiat varlıkları” gibi terimler bu çalışma içerisinde farklı temalarda sınıflandırıldığı için bu iki çalışma arasında direk olarak karşılaştırma olanağı bulunmamaktadır.

Batuhan’ın (2020) AK PARTİ, CHP, HDP, MHP ve İYİ Parti’nin seçim beyannamelerini kentleşme ve çevre politikalarına dair önerileri açısından incelediği çalışmasında, AK PARTİ’nin 2018’deki beyannamesinde bulunan ve yapılacak düzenlemeler sonrasında kimlikli şehirler inşa

edileceğine, iklim değişikliğine ve çevre korumaya öncelik verileceğine dair söylemleri, AK Parti Hedef 2023 “Yaşanabilir Bir Çevre İçin” başlığı altındaki ve “Her şehir bir marka” başlığı altında belirtilen söylemlerle tutarlıdır. Hedefe ne kadar yaklaşıldığı bu araştırmanın konusu olmasa da halen bir “hedef olarak belirtilmesi” henüz gerekli kriterlere ulaşamadığı algısı yaratmaktadır. CHP’nin Seçim Beyannamesinde kentlerin düzeni için idari ve yasal düzenlemelerin gerektiği ve sürdürülebilir çevre politikalarının hayata geçirilmesinin vurgulandığı belirtilmekte ve akıllı kentler, kentsel dönüşüm, ulaşım, doğa hakları gibi konularda politika önerileri yapıldığı belirtilmektedir. Bu hatlarıyla 2018 yılına ait seçim beyannamesi 2008 yılında hazırlanmış olan CHP Parti Programıyla uyumlu ve tutarlıdır. “Akıllı kent”, “kentsel dönüşüm” gibi kavramların aradan geçen 10 yıl içerisinde konuşulmaya başlanmış olması nedeniyle, bu kavramların parti programında olmadığı, seçim programında yer aldığı düşünülmektedir. Araştırmamızda Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (Yeşil Sol Parti) olarak geçen parti, 2018 dönem seçimlerine HDP (Halkların Demokratik Partisi) adı ile yer almıştır. Batuhan’a (2020: 472) göre en sert ve en ideolojik söylemlere sahip olan HDP, seçim beyannamesi bağlamında kısa başlıklar altında genel ifadelerle parti politikalarını sunmaktadır ve kent hayatı ile çevrenin kapitalist ilişkilerden soyutlanarak “rant unsuru” olmaktan kurtarılması gerektiği ifade edilmektedir. YSP’nin programı HDP’nin seçim beyannamesinde belirtilen temaları devam ettirir şekilde söylemler içermektedir, kapitalist sistemin doğa ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri, sömürü, eşitlik ve adalet vurguları öne çıkmaktadır. Batuhan’ın (2020: 472) çalışmasında MHP’nin kentleşme ve çevre politikalarının kısıtlı olduğu ve kent kültürünün inşa edilmesi ile çevre korunması ilkelerinin uygulanması ile sınırlı kaldığı ifade edilmiştir. MHP’nin 2009 yılına ait Parti programının analizde kentleşme, konut, afet, çevre hakkı, ekolojik denge, bütüncül çevre politikaları, biyolojik çeşitlilik gibi kavramlara değinilerek daha kapsamlı bir program oluşturduğu söylenebilir. Elbette ki programda yazılan her konunun uygulanması mümkün değildir ancak, 2009 yılı parti programında daha geniş yer tutarken 2009-2018 yılları arasında geçen 9 yıl süre zarfında 2018 yılı seçim beyannamesinde çevre ve kentleşme politikalarının geri plana itildiği, farklı konulara öncelik verildiği şeklinde bir yorum yapmak mümkündür. İYİ Partinin parti programı ile seçim beyannamesi aynı yıla aittir. Seçim beyannamesinde yer alan kent ve çevre ile ilgili yeni yasal düzenlemelerin yapılması, kent planlarında ekolojik dengeye ve doğaya uyumun sağlanması konuları (Batuhan, 2020:472) partinin programında da kendisine yer bulmuştur.

Şeşen ve Ertürk’ün (2017) genel ve yerel seçimlerde partilerin çevreci ögelere ne denli önem verdiklerini parti programları ve seçim beyannameleri üzerinden incelediği çalışma sonucunda siyasal partilerin seçim beyannamelerinde geçen yıllar boyunca “çevre” konu başlığının daha üstlerde yer aldığı ve alt başlıklarda da daha ayrıntılı ve kapsamlı ifadelerle yer verildiği belirtilmiştir (Şeşen ve Ertürk, 2017:211). Parti programlarının eski tarihli olmaları ve güncellenmiyor oluşu, seçim beyannamelerinde konunun daha güncel ve daha detaylı olarak ele alınmasının sebebi olarak görülmektedir.

Evren’in (2023) çalışmasında siyasi partilerin tüzükleri ve parti programları çerçevesinde yapılan incelemede, partilerin bütüncül afet yönetimine ilişkin bilinçli stratejilerin olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada “afet” alt kodunun da bulunduğu “tarım-orman-afet” teması tüm temalar içerisinde parti programlarında en sık yer alan temadır. Frekans sıklığı bütüncül bakış açısı olup olmadığına dair bir işaret vermemekle birlikte konunun sıklıkla gündeme getirilmiş olması olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Şahin (2020) genelde sağ eğilimli partilerin çevre reformlarını reddetme, iklim değişikliğini inkâr gibi eğilimleri olduğunu; bu partilerin ağırlıklı olarak iş ve ekonomi hayatına ilişkin politikalar ürettiklerini; çevre koruma hareketlerinin daha çok sol eğilimli partilerden cesaret aldığını belirtmektedir. Buna rağmen çevresel kavramlar ile siyasal ideoloji arasında anlamlı bir bağlantı bulunmadığının tespit edildiği çalışmada ideolojinin tek başına belirleyici olmadığı ifade edilmiştir. Bu durum çevre korumanın tüm partiler için olumsuz yorum yapılamayacak denli önemli olduğu şeklinde açıklanmıştır. Sağ eğilimli partilerin programlarında ağırlıklı olarak ekonomi, kalkınma, iş hayatına ilişkin verilerin olup olmadığı bu araştırmanın konusu değilse de çevre ve enerji konusuna yaklaşımların sağ partilerde daha sığ ve insan merkezci, sol eğilimli partilerde daha derin ve eko merkezci olduğu yorumu yapılabilir.

Çevre sorunları, günlük hayatımızı etkileyen kritik bir duruma gelmiştir. Bu, sadece şu anın

değil, geleceğin sorunlarını ve çözüm yollarını içeren çevre politikalarının hemen oluşturulmasını zorunlu kılar. Partilerin çevreyi önceliklendirmemeleri ve sadece insan odaklı kalkınma hedeflerine odaklanmaları geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabilir.

- Partilerin çevreye duyarlı bir yaklaşım sergileyerek politikalar üretmeleri ve bu konuda kamuoyuyla paylaşımında bulunmaları, çevre bilincinin oluşmasına ve ekolojik bakış açısının yaygınlaşmasına katkı sağlayabilir.
- Siyasi partilerin gelecekte çevreye daha duyarlı olmaları, ideojilerden bağımsız bütüncül politikalar üretmeleri, doğru tespitler yaparak somut çözümler üretmeleri ve çevresel hedefler belirlemeleri, yaşanabilir bir Dünya için hayati öneme sahiptir. Ekolojik krizden çıkış yolu, doğaya odaklanarak politikalar üretmekte yatar.
- Çevre sorunları artık sadece bireylerin değil, toplumun ve devletlerin öncelikli gündem maddesi haline gelmiştir. Politika yapımcıların ve siyasi partilerin bu sorunları ciddiye alarak etkili politikalar geliştirmesi gerekmektedir.
- Siyasi partiler, çevresel konuları önceliklendirmeli ve diğer politika alanlarıyla bütünleştirerek sürdürülebilirlik ilkesini benimsemelidir. Bilimsel verilere dayalı doğru tespitlerle çevresel sorunlara etkili çözümler üretmek önemlidir.
- Çevresel etkileri en aza indirmek için bilimsel uzmanların görüşlerine önem verilmelidir. Siyasi partiler, ideojilerden bağımsız olarak işbirliği yaparak ekolojik dengeyi koruma ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakma yolunda adımlar atabilirler.

Sonuç olarak, çevre politikaları geleceğimizi şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Siyasi partilerin çevreci politikalar üreterek ekolojik krizi aşmamız ve sürdürülebilir bir gelecek için adımlar atmamız kritik önem taşımaktadır. Bu çalışma siyasal partilerin parti programları kapsamında bir incelemeyi içermektedir. Ancak parti programlarının güncellenmemiş olması nedeniyle bu araştırmanın 2023 Türkiye Genel Seçimlerine giren partilerin seçim beyannameleriyle yapılması; 2053 vizyonu doğrultusunda hazırlanan 12. Kalkınma Planı ve önceki kalkınma planları için benzer bir çalışma yapılarak farklılıkların ve önceliklerin ortaya konulması bundan sonra bu konuda araştırma yapacaklara önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ). (2002), *AK Parti Programı*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/4baa7399-15a8-44bb-88ce-abf5519b6183> adresinden 29 Nisan 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *Hedef 2023*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/tumu/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *2023'e Kadar 2 Nükleer Santral*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/enerji-ve-tabii-kaynaklar/2023-e-kadar-2-nukleer-santral/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *Afete Hazırlıksız Yakalanmaya Son*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/afete-hazirliksiz-yakalanmaya-son/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *Atıklara Düzenleme*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/atiklara-duzenleme/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *Çevreci Sağlıklı Ulaşım*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/cevreci-saglikli-ulasim/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *Her Şehir Bir Marka*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/her-sehir-bir-marka/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *İki Kat Ormanımız Olacak*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/iki-kat-ormanimiz-olacak/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *İstanbul Projeleri*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/istanbul-projeleri/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.

- AK PARTİ. *Tarihi Dokuyu Restorasyonla Koruyacağız*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/tarihi-dokuyu-restorasyonla-koruyacagiz/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *Turizmi Geliştirmek İçin Altyapı*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/turizmi-gelistirmek-icin-altyapi/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *Yaşanabilir Bir Çevre İçin*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/yasanabilir-bir-cevre-icin/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- AK PARTİ. *Yenilenebilir Enerjiyi Artıracağız*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/yenilenebilir-enerjiyi-artiracagiz/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Atmıs, E. ve Günsen, H. B. (2011). 2011 genel seçimlerinde siyasi partiler ve ormancılık ilişkileri. *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty*, 11(2), 191-204.
- Bağcı, B. (2022). *Avrupa'daki siyasi partilerin çevre politikalarının karşılaştırmalı analizi: Almanya, İngiltere ve Fransa örnekleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Balun, B. (2022). CHP VE AK Parti Siyasi Programlarının Sosyal Politika Kapsamında Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 27-61.
- Batuhan, T. (2020). 2018 Genel Seçimleri Siyasi Parti Beyannamelerinde Kentleşme ve Çevre Politikaları. *Şehir ve Medeniyet*, 6(13).
- Bulut, P. ve Güven, S., (2010). Siyasi parti programlarında ilköğretim. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 6(2), 281-300.
- Ceylan, A. ve Uslu, İ. (2019). 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde partilerin uluslararası göç yaklaşımları üzerine karşılaştırmalı inceleme. *Social Sciences Research Journal*, 8(1), 97-114.
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). (2008), *Cumhuriyet Halk Partisi Programı*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/a4a63f26-b5a3-4018-9664-e234073360a2> adresinden 29 Nisan 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Çelikyay, H. H. (2021). Türkiye'de çevre politikaları: kalkınma planları üzerinden bir inceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 185-205.
- Çetin, S. (2012). *Türkiye'de 1980 sonrası mecliste temsil edilen siyasi partilerin programlarında sektörel rekabet stratejileri*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Çoban, A. (2002). Çevreciliğin İdeolojik Unsurların Eklemlenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(3).
- Çoban, A. (2020). *Çevre Politikası Ekolojik Sorunlar ve Kuram*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Evren, M. B. (2023). Türk Siyasi Parti Tüzük ve Programlarında Bütünleşik Afet Yönetimi Bilinci. *Resilience*, 7(2), 221-251. <https://doi.org/10.32569/resilience.1198686>
- Gül, H. (2015). Kamu politikası analizi, yöntemleri ve teknikleri. *Yasama Dergisi*, (29), 5-31.
- Güleç, S. S. ve Sürmeli, İ. (2014). Hükümet programları ve kalkınma planları ekseninde çevre politikası analizi. *Yasama Dergisi*, (30), 22-43.
- Gürçam, S. (2023). Z Kuşağının İklim Krizi Hassasiyeti: 2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Öncesi Akp ve Chp'nin Yaklaşımları Üzerine Bir İnceleme. İçinde: M. Lamba (Ed.). *Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi Alanında Uluslararası Araştırmalar*. 45-66. Ankara: Platanus Publishing.
- Haspolat, E. (2015). 'Kadın, Anne, Yurttaş' Ana Akım Siyasal Partilerin Seçim Bildirgelerinde Kadın Algısı: 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Örneği. *Toplum ve Demokrasi*, 9(19-20), 73-107.
- İklim Haber. (26.05.2022). *Avrupa'nın Çöplüğü Olduk: Türkiye Avrupa'dan En Çok Atık Alan Ülke Konumunda*, <https://www.akparti.org.tr/parti/hedef-2023/diger/her-sehir-bir-marka/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde edinilmiştir.
- İYİ Parti. (2018). *İyi Parti Programı*, <https://iyiparti.org.tr/kurumsal?q=program> adresinden 29 Nisan 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Kaplan, A. (1999). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi temelli sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), s.19-33.
- Keleş, R. (2015). *100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*, Genişletilmiş 2. Baskı, İzmir: Yakın Kitabevi Yayını.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban A. (2015). *Çevre Politikası*, 8. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi.
- Milliyetçi Hareket Partisi (MHP). (2009). *Milliyetçi Hareket Partisi Parti Programı*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/7baa4014-09db-48fe-870c-774f6cead72e> adresinden 29 Nisan 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Mutlu, A. (2001). Ekoloji Düşüncesi ve Ekoloji Düşüncesinin Temel Kavramları. *Kooperatifçilik, Ekim-Kasım-Aralık*, 8, 134, 45-60.
- Orhan, G. (2013). Türkiye’de Çevre Politikaları: Değişen Söylemler, Değişmeyen Öncelikler. *Memleket Siyaset Yönetim*, 8(19-20), 1-24.
- Polat, C., Akkaya, M. A. ve Binici, K. (2016). 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Parti Bildirgelerinde Eğitim. *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-20.
- Sak, R., Sak, İ. T. Ş., Şendil, Ç. Ö. ve Eşref, N. A. S. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.
- Sayın, U. ve Gümüş, S. S. (2016). Haziran 2015 milletvekiliği genel seçimleri parti seçim beyannamelerinin engelli kavramı temelinde içerik olarak incelenmesi. *Toplum ve Demokrasi*, 10(21), 69-89
- Seyidoğlu, H. (2016). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Şahin, B. (2020). Almanya’da Siyasi İdeoloji ve Çevre Koruma Politikaları Arasındaki Bağlantının Parti Bildirileri Bağlamında İncelenmesi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 15(4).
- Şeşen, E. ve Ertürk, K. Ö. (2017). Türkiye’de 1990 Sonrası Çevre Politikalarının Seçim Beyannamelerine Yansımaları. *Selçuk İletişim*, 10(1), 188-215.
- Terkan, B. (2010). Siyasi partilerin kadına ilişkin söylem ve politikaları (AKP ve CHP örneği). *Selçuk İletişim*, 6(2), 115-136.
- Tiyek, R. (2015). Sosyal politika kapsamında seçim bildirgelerinin değerlendirilmesi. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(9), 36-63.
- Tuğsuz, N. Ve Yılmaz, A. (2015). Siyasi partilerin mülteci politikaları. *SETA Perspektif*, (106).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2023). *28. Dönem Milletvekilleri Sandalye Dağılımı*, <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi> adresinden 22 Kasım 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Ulukuş, S. (2023). 2018 Seçimleri Sonrasında Kurulan Partilerde Liderler ve Partiler Düzeyinde Yeşil Siyaset. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 71-88.
- Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı (YCB). (2023). *Siyasi Partiler Genel Bilgileri*, <https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1093/siyasi-parti-genel-bilgileri> adresinden 15 Ekim 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSP). (2012). *Programatik Metin*, <https://yesilsolparti.org/programatik-metin/> adresinden 29 Nisan 2023 tarihinde edinilmiştir.
- Yıldırım, M., Demirkol, Ö., Yıldırım, L. ve Solmaz, C. (2016). Tourism in the electoral programs of turkish political parties: an analysis of the 2015 general elections in Turkey. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(30), 81-96.